

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗИНА
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціології управління та соціальної роботи

Пояснювальна записка

до бакалаврської роботи

на тему

**«СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ
ДІТЕЙ З РОДИН ВПО»**

Виконала: студентка 4 курсу групи СР-45
першого (бакалаврського) рівня освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Кучерява Д. В.

Керівник: Садрицька С.В., кандидат
соціологічних наук, доцент закладу вищої
освіти кафедри соціології управління та
соціальної роботи

Рецензент: Кутирьова В.І., кандидат
соціологічних наук, доцент, доцент
закладу вищої освіти кафедри соціології
соціологічного факультету Харківського
національного університету імені
В.Н.Каразіна

Харків - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ З РОДИН ВПО	6
1.1 Поняття та сутність соціальної політики у сфері захисту прав дітей	6
1.2 Нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей з родин ВПО	10
1.3 Аналіз наукових підходів до проблеми соціального захисту дітей з родин ВПО	16
РОЗДІЛ 2. СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ З РОДИН ВПО В УКРАЇНІ	21
2.1 Соціально-економічні проблеми дітей з родин ВПО	21
2.2 Державні та недержавні програми підтримки дітей з родин ВПО	25
2.3 Основні проблеми реалізації соціального захисту дітей з родин ВПО	30
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ З РОДИН ВПО	36
3.1 Оцінка ефективності існуючих механізмів соціального захисту	36
3.2 Перспективні напрями розвитку соціальної політики щодо дітей з родин ВПО	41
3.3 Практичні рекомендації щодо покращення соціального захисту дітей з родин ВПО	46
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Сучасні соціально-політичні реалії України, зокрема збройна агресія російської федерації, призвели до масштабних внутрішніх переміщень населення, що у свою чергу загостило питання соціального захисту вразливих категорій громадян. Однією з найуразливіших груп у цьому контексті є діти з родин внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які опинилися в ситуації соціального, психологічного та матеріального стресу. Їхні базові права – на освіту, медичне обслуговування, безпеку, належні умови життя – часто виявляються під загрозою або не забезпечуються в повному обсязі. У цьому контексті постає необхідність оцінки ефективності соціальної політики держави щодо забезпечення прав і потреб саме цієї категорії дітей.

Актуальність теми зумовлена не лише кількісним зростанням числа дітей з родин внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а й необхідністю формування ефективної, комплексної та орієнтованої на дитину моделі соціального захисту. Носіями проблемної ситуації є самі діти з родин ВПО, які потребують стабільного соціального середовища, доступу до якісних освітніх, медичних і психологічних послуг, а також їхні родини, які часто стикаються з соціально-економічними труднощами та дискримінацією. Головна проблема полягає у тому, що попри наявність нормативно-правової бази та міжнародних зобов'язань, механізми захисту прав дітей, які постраждали від збройного конфлікту та вимушеного переміщення, залишаються фрагментарними, часто недієвими і потребують суттєвого оновлення.

Із 2014 року, коли почалася збройна агресія проти України, та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, гуманітарна ситуація в країні значно ускладнилася. Це призвело до різкого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, серед яких значну частку становлять діти. У таких умовах питання гарантування прав дитини на освіту, безпеку, розвиток і належний соціальний захист набуло особливої гостроти.

Проблематику соціального захисту дітей в умовах конфлікту та переміщення досліджували як українські (Т. Семигіна, І. Зверева, І. Бех, Л. Міщенко) [28], так і зарубіжні науковці (J. Boyden, M. Ensor, J. Hart, H. Montgomery) [31], які звертали увагу на значення психосоціальної підтримки, інтеграції в нові громади, а також міждисциплінарного підходу до вирішення потреб таких дітей. Проте залишаються недостатньо опрацьованими аспекти ефективної координації між державними органами, місцевими громадами та неурядовими організаціями, адаптації послуг до реальних потреб дітей з ВПО в умовах тривалої кризи, а також впровадження моделі захисту, що ґрунтується на правах дитини.

Метою дослідження є комплексний аналіз соціальної політики України щодо захисту прав дітей з родин внутрішньо переміщених осіб, для виявлення проблемних аспектів реалізації та розробки пропозицій щодо її удосконалення.

Відповідно до мети були сформульовані такі **завдання дослідження**:

- з'ясувати теоретико-методологічні засади аналізу соціальної політики щодо захисту прав дітей;
- дослідити чинне нормативно-правове забезпечення в цій сфері;
- охарактеризувати стан соціального захисту дітей з родин ВПО в Україні;
- проаналізувати наявні державні та недержавні програми підтримки;
- виокремити основні проблеми їх реалізації;
- запропонувати напрями вдосконалення соціальної політики у зазначеній сфері.

Об'єкт дослідження: соціальна політика України у сфері захисту прав дітей з родин ВПО.

Предмет дослідження: теоретичні, нормативно-правові та практичні аспекти реалізації соціального захисту дітей з родин внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У процесі виконання дослідження були застосовані такі наукові методи: аналіз і синтез – для опрацювання теоретичних джерел та нормативно-правових актів; порівняльно-правовий метод – для зіставлення вітчизняного та

зарубіжного досвіду у сфері соціальної політики; статистичний метод – для обробки та інтерпретації кількісних показників, що ілюструють масштаби досліджуваної проблеми; метод системного аналізу – для виявлення взаємозв'язків між чинниками, які впливають на ефективність реалізації соціальної політики.

Крім того, були використані емпіричні методи, зокрема: аналіз документів – опрацювання відкритих звітів державних органів, аналітичних довідок, програмних документів та нормативно-правових актів; вторинний аналіз соціологічних досліджень – для узагальнення даних репрезентативних опитувань громадської думки; вивчення кейсів – аналіз конкретних прикладів практичної реалізації соціальних ініціатив у діяльності відповідних органів влади.

Емпіричною базою дослідження слугували нормативно-правові акти України, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а також відповідні постанови Кабінету Міністрів України щодо соціального захисту внутрішньо переміщених дітей. Використано статистичні дані Державної служби статистики України, зокрема показники, що стосуються чисельності ВПО, рівня охоплення соціальними послугами та забезпечення прав дітей. У роботі також враховано щорічні та спеціальні звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, зокрема Спеціальну доповідь щодо реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні за 2023 рік [22]. Значну увагу приділено матеріалам міжнародних організацій, таких як ЮНІСЕФ (наприклад, звіт *Ukraine: Child Protection Humanitarian Response Plan 2023*), УВКБ ООН (*Protection Monitoring Report 2022–2023*) та ООН (*Humanitarian Needs Overview: Ukraine 2023*) [24], які надали комплексне бачення стану забезпечення прав дітей ВПО в умовах гуманітарної кризи. Окрім того, у дослідженні використано результати наукових праць українських і зарубіжних дослідників, зокрема роботу Н. В. Антонової «Соціальний захист дітей, постраждалих від збройного конфлікту в

Україні» (2022) та статтю А. Петрова й І. Кузнецової «Internally Displaced Children in Ukraine: Access to Education and Social Services» [24], опубліковану в *Journal of Refugee Studies* у 2021 році. Також були проаналізовані аналітичні матеріали організацій, які безпосередньо працюють з дітьми ВПО, зокрема Благодійного фонду «Схід-SOS», Української Гельсінської спілки з прав людини та ГО «Право на захист», зокрема їх аналітичний звіт щодо проблем доступу дітей ВПО до соціальних послуг за 2022 рік.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 57 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ З РОДИН ВПО

1.1. Поняття та сутність соціальної політики у сфері захисту прав дітей

Соціальна політика в широкому розумінні – це сукупність цілеспрямованих дій, рішень і заходів держави, спрямованих на регулювання соціальних процесів, забезпечення гідного рівня життя населення, гарантування соціальної справедливості, рівності, підтримки вразливих категорій населення, включно з дітьми. Вона є однією з ключових складових державної політики, що визначає характер взаємодії між державою і громадянами в соціальній сфері. Особливе місце у структурі соціальної політики посідає захист прав дітей, оскільки діти визнаються найбільш незахищеною і залежною соціальною групою, яка потребує підвищеної уваги з боку держави та суспільства [1].

У контексті захисту дитинства соціальна політика виконує низку критично важливих функцій. По-перше, це захисна функція, яка полягає у створенні механізмів правового, матеріального та психологічного захисту дитини від будь-яких форм дискримінації, насильства, злиднів або нехтування її правами. По-друге, відновлювальна функція соціальної політики передбачає реагування на порушення прав дитини, відновлення справедливості, компенсацію завданої шкоди та інтеграцію дитини в соціальне середовище. По-третє, превентивна функція спрямована на попередження виникнення негативних соціальних явищ, що можуть зашкодити повноцінному розвитку дитини, зокрема таких як бідність, безпритульність, соціальна ізоляція [21].

Значну увагу соціальна політика приділяє реалізації принципів рівності та недискримінації, особливо коли йдеться про дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. У випадку дітей із родин внутрішньо переміщених осіб ці принципи набувають особливої актуальності, оскільки саме ця категорія дітей

часто стикається з порушенням своїх основоположних прав на освіту, медичну допомогу, житло, сімейне середовище тощо.

Соціальна політика щодо дітей формується не лише на рівні державних органів, а й за участі міжнародних структур, неурядових організацій, благодійних фондів та органів місцевого самоврядування. Вона охоплює такі напрями, як розвиток системи соціального забезпечення, підтримка сімей з дітьми, захист прав дітей у правовому полі, розвиток соціальних послуг, створення умов для інклюзивного навчання, охорона здоров'я тощо. Зокрема, в Україні соціальна політика щодо дітей реалізується через державні програми, законодавчі ініціативи, міжвідомчі стратегії та проекти, що мають на меті створення безпечного середовища для дітей [3].

У науковому дискурсі соціальна політика розглядається як інструмент досягнення соціальної рівноваги і справедливості в суспільстві. Її ефективність залежить від узгодженості інституційних механізмів, рівня фінансування, професійної компетентності суб'єктів реалізації та здатності системи швидко адаптуватися до викликів часу. У період збройного конфлікту, коли значна частина населення вимушено залишає місця постійного проживання, соціальна політика повинна відповідати новим умовам: забезпечувати оперативну підтримку, реагувати на зміни потреб дітей і сімей, діяти гнучко, гуманно та адресно.

Якщо загальна соціальна політика щодо дітей передбачає гарантування прав та задоволення базових потреб у стабільному середовищі, то ситуація внутрішнього переміщення вносить суттєві корективи у ці підходи, вимагаючи нових пріоритетів і механізмів реалізації. Саме тому принципи, на яких ґрунтується соціальний захист дітей із родин ВПО, мають глибокий гуманітарний і правовий зміст [4].

Передусім, у центрі соціального захисту перебуває принцип найкращих інтересів дитини, закріплений як у національному законодавстві, так і в міжнародних актах, зокрема Конвенції ООН про права дитини. Згідно з цим принципом, у всіх рішеннях і діях, що стосуються дітей, держава зобов'язана в

першу чергу враховувати, що є найкращим саме для дитини, особливо в умовах нестабільності, зміни місця проживання, розлуки з близькими, втрати звичних умов життя. Цей принцип є базовим орієнтиром для формування політик і надання послуг, які повинні бути гнучкими, доступними та чутливими до індивідуальних потреб кожної дитини.

Іншим визначальним є принцип недискримінації, що забороняє будь-яке обмеження прав дитини на підставі її соціального статусу, місця проживання, громадянства, мови, віросповідання чи наявності статусу внутрішньо переміщеної особи. Діти з родин ВПО мають такі самі права, як і всі інші діти в державі, а отже, держава не лише не має права обмежувати доступ до послуг і захисту, а й зобов'язана створювати умови для їх безперешкодної реалізації. У практичному вимірі це означає надання безоплатного доступу до освіти, медичних і соціальних послуг, психологічної підтримки, культурного середовища тощо [6].

Важливе значення має принцип доступності та наближеності соціальних послуг, особливо в умовах, коли діти з родин ВПО можуть перебувати в нових, не адаптованих до їхніх потреб місцевостях. Йдеться про організацію надання послуг не лише в містах, а й у сільській місцевості, у місцях компактного проживання ВПО, в закладах тимчасового розміщення. Цей принцип вимагає тісної координації між державними структурами, місцевим самоврядуванням та неурядовим сектором, що особливо актуально в умовах дефіциту ресурсів.

Суттєвим, теж, є принцип комплексності та міжсекторальної взаємодії, що передбачає узгоджене функціонування різних сфер – освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, юстиції – з метою забезпечення цілісної підтримки дитини. Саме завдяки комплексному підходу можливо виявляти ризики на ранніх етапах, ефективно на них реагувати та забезпечувати довготривалу стабілізацію життєвого середовища дитини [25].

Ну і, не менш значущим є принцип участі дитини, відповідно до якого дитина має право бути вислуханою та брати участь у прийнятті рішень, що стосуються її життя. У випадку дітей з родин ВПО цей принцип набуває

особливого значення, адже часто саме вони можуть найбільш точно окреслити свої потреби, страхи та очікування. Створення безпечного простору для діалогу з дітьми, адаптованого до вікових і психологічних особливостей, має стати нормою у роботі соціальних працівників та освітян [6].

Далі, важливо зосередитися на глибинному взаємозв'язку між соціальною політикою держави та фактичним забезпеченням прав дитини. Адже саме через реалізацію соціальної політики в конкретних напрямках – освіті, охороні здоров'я, житловому забезпеченні, правовому захисті, здійснюється практична імплементація норм, що гарантують права дітей, визначених Конституцією України, міжнародними актами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини, а також спеціальним законодавством у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Соціальна політика, як цілеспрямована діяльність держави, є не лише відображенням зобов'язань держави перед дитиною, а й інструментом, що дозволяє забезпечити виконання цих зобов'язань на практиці. Зокрема, право дитини на безпечне середовище, освіту, медичну допомогу, соціальні послуги реалізується через механізми соціальної підтримки, субсидій, програм реінтеграції, створення інклюзивного простору, а також через діяльність спеціалізованих служб у справах дітей, соціальних служб, освітніх закладів. Таким чином, соціальна політика виступає гарантом фактичного доступу дитини до її основоположних прав [3].

Водночас взаємозв'язок між соціальною політикою та забезпеченням прав дітей виявляється і в іншому напрямі – у тому, наскільки ефективно держава реагує на соціальні ризики та виклики, пов'язані з переміщенням, втратою стабільного середовища, порушенням сімейних зв'язків або доступу до базових послуг. У цьому контексті важливо підкреслити, що саме через адаптивну, чутливу до змін соціальну політику можливо мінімізувати вплив кризових ситуацій на дитину, запобігти поглибленню вразливості та маргіналізації.

Крім того, соціальна політика має бути не лише реактивною, тобто такою, що ліквідує наслідки кризових ситуацій, а й проактивною – такою, що створює умови для попередження порушень прав дітей. Це передбачає стратегічне планування, розбудову інституційної спроможності на місцевому рівні, підготовку фахівців, впровадження інноваційних практик допомоги. Особливої ваги набуває інтеграція інтересів дітей у всі етапи формування державної політики, що відповідає принципу «child mainstreaming» [26].

Отже, забезпечення прав дитини не може розглядатися окремо від загальної соціальної політики держави. Соціальна політика визначається як сукупність стратегічних рішень, принципів, механізмів і заходів, що здійснюються державою для забезпечення добробуту населення, зменшення соціальної нерівності та підтримки вразливих категорій. Одним із ключових напрямів реалізації соціальної політики є соціальний захист – система інституційних і правових механізмів, спрямованих на надання допомоги тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах, зокрема шляхом надання соціальних послуг, фінансової підтримки та правових гарантій. У цьому контексті соціальний захист прав дітей є специфічною підсистемою, що охоплює заходи із забезпечення життєво необхідних умов для дітей, охорони їх прав, профілактики соціального неблагополуччя та забезпечення рівного доступу до базових ресурсів – освіти, охорони здоров'я, безпеки та соціального оточення. Ступінь реалізації цих гарантій безпосередньо залежить від якості, послідовності, справедливості та інклюзивності соціальної політики. У випадку дітей із родин внутрішньо переміщених осіб цей взаємозв'язок набуває особливого значення, адже саме ефективна соціальна політика в поєднанні з дієвим механізмом соціального захисту є ключем до їх соціальної інтеграції, психологічної стабілізації та відновлення відчуття захищеності й приналежності до суспільства [19, 27].

1.2. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей з родин ВПО

Національне законодавство України щодо прав дітей і ВПО є багаторівневим і включає як основоположні нормативно-правові акти конституційного рівня, так і спеціальне галузеве законодавство, підзаконні акти, державні програми та відомчі інструкції. Найвищу юридичну силу має Конституція України, яка закріплює фундаментальні права і свободи людини, зокрема й дитини. Стаття 52 Конституції гарантує, що діти є рівними у своїх правах незалежно від походження, соціального чи майнового статусу їхніх батьків, а також передбачає обов'язок держави піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це положення створює правову основу для подальшого розвитку спеціалізованих норм, які враховують уразливість певних категорій дітей, зокрема тих, що є ВПО [13].

Особливе значення має Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 2014 року. Цей закон визначає правовий статус ВПО, встановлює гарантії реалізації їхніх прав та механізми державної допомоги. У контексті захисту прав дітей із таких родин варто виділити норми, що забезпечують право на освіту, охорону здоров'я, соціальні виплати, участь у програмах адаптації, а також передбачають створення умов для інтеграції в нові громади. Важливо, що закон зобов'язує державні органи та органи місцевого самоврядування вживати заходів щодо мінімізації негативних наслідків переміщення для дітей, а також забезпечити умови для їхнього всебічного розвитку.

У сфері соціального захисту дітей застосовуються також положення Сімейного кодексу України, який визначає права дитини у сім'ї, принципи батьківської відповідальності, а також умови надання допомоги сім'ям із дітьми. Закон України «Про охорону дитинства» закріплює основи державної політики у сфері захисту прав дитини, передбачає право дитини на рівний

доступ до послуг, пільг, соціальних гарантій. Цей закон, поряд з іншими, зобов'язує державу приділяти особливу увагу дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, до яких безсумнівно належать і діти з родин ВПО.

Значну роль у регулюванні соціального захисту відіграють також закони «Про соціальні послуги», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», а також «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». Вони містять норми щодо доступу до безкоштовних освітніх і соціальних послуг, надання соціального супроводу, реалізації програм психологічної підтримки, працевлаштування батьків тощо [8].

Варто підкреслити, що на національному рівні, також, діють державні цільові програми та стратегії, спрямовані на забезпечення прав і соціальної підтримки ВПО. Для прикладу, Державна стратегія інтеграції ВПО та впровадження довготривалих рішень до 2025 року містить окремі положення щодо захисту прав дітей, їхньої інтеграції в освітнє середовище, доступу до інфраструктури, культурної адаптації та забезпечення участі дітей і молоді в прийнятті рішень на місцевому рівні.

Окремо слід зазначити й роль підзаконних актів, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, які конкретизують порядок надання допомоги, організацію обліку ВПО, розподіл бюджетних коштів, взаємодію органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, закладів освіти й охорони здоров'я [6].

У контексті національного законодавства, яке регулює соціальний захист дітей із родин внутрішньо переміщених осіб, важливо не залишити поза увагою й міжнародно-правові документи, що становлять фундамент для формування відповідної правової політики держави. Оскільки Україна є стороною багатьох міжнародних договорів і конвенцій у сфері прав людини, включно з правами дитини, саме міжнародно-правові акти суттєво впливають на вектор розвитку українського законодавства. Їхня імплементація не тільки сприяє гармонізації

національного права з європейськими та світовими стандартами, а й слугує практичним механізмом захисту дітей, які зазнали переміщення внаслідок конфліктів [22].

Насамперед слід згадати Конвенцію ООН про права дитини 1989 року, яка є базовим міжнародно-правовим актом, спрямованим на всебічний захист прав дітей. Україна ратифікувала цю Конвенцію ще у 1991 році, і відтоді вона стала частиною національного правового поля відповідно до статті 9 Конституції України, яка передбачає пріоритет міжнародних договорів над нормами національного законодавства у разі колізії. Конвенція закріплює основні принципи, які мають бути враховані під час реалізації соціальної політики щодо дітей: принцип недискримінації, пріоритет найкращих інтересів дитини, право на життя і розвиток, а також право дитини бути почутою. Особливу увагу в ній приділено дітям, які перебувають у надзвичайних ситуаціях – до яких належать діти з числа ВПО [8].

Ще одним важливим документом є Європейська соціальна хартія (переглянута), яка гарантує соціальні права, зокрема право дітей на захист, освіту, соціальне забезпечення, охорону здоров'я тощо. Україна приєдналася до цієї Хартії у 2006 році, а отже взяла на себе зобов'язання щодо дотримання визначених у ній стандартів. У сфері соціального захисту дітей-вимушених переселенців особливо актуальними є положення щодо рівного доступу до соціальних послуг, захисту від бідності та соціального виключення, а також підтримки сімей із дітьми в складних життєвих обставинах.

У рамках співпраці з Європейським Союзом Україна, також, керується Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, яка, хоча й не є спеціалізованим документом у сфері дитинства, все ж закладає основу для захисту кожної особи, включаючи дитину, від дискримінації, насильства, свавілля з боку держави. У практиці Європейського суду з прав людини напрацьовано значний масив прецедентного права, що стосується прав дітей у контексті міграції, переміщення, втрати житла, сімейного життя, що також враховується українською судовою практикою та правотворенням.

Особливої уваги заслуговує й Резолюція Ради Безпеки ООН № 1612 (2005) щодо дітей і збройних конфліктів, яка покладає на державу зобов'язання із запобігання порушенням прав дітей у зонах бойових дій та захисту тих, хто постраждав внаслідок конфлікту. Цей документ разом з іншими резолюціями ООН визначає рамки відповідальної державної політики в умовах гуманітарної кризи, спричиненої російською війною, яку переживає Україна з 2014 року та особливо з 2022-го [14].

Варто підкреслити, що імплементація міжнародних норм у правову систему України відбувається не лише шляхом ратифікації документів, а й через приведення національного законодавства у відповідність до цих стандартів. Наприклад, у стратегічних документах державної політики, таких як Стратегія захисту та реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, чітко простежуються положення Конвенції ООН про права дитини, а також рекомендації Комітету ООН з прав дитини.

Крім того, міжнародні організації, зокрема ЮНІСЕФ, Міжнародна організація з міграції, УВКБ ООН (Агентство ООН у справах біженців), активно співпрацюють з Україною, надаючи експертну підтримку у питаннях адаптації законодавства, впровадження пілотних програм, розвитку соціальних сервісів, а також здійснюючи незалежний моніторинг дотримання прав дітей. Рекомендації цих організацій інтегруються й в національні нормативно-правові акти [27].

Проте сама наявність нормативно-правової бази не гарантує її належного функціонування – ключовим чинником є її ефективність, що визначається здатністю законодавчих норм працювати на практиці, забезпечуючи реальний і повноцінний захист прав дітей. Саме тому виникає необхідність у критичному аналізі чинного законодавства, його впливу на соціальну політику та виявленні проблем, які перешкоджають досягненню цілей захисту дитинства.

Оцінка ефективності нормативної бази у сфері соціального захисту дітей охоплює кілька важливих аспектів. Насамперед, ідеться про ступінь відповідності законодавства міжнародним стандартам, закріпленим у таких

документах, як Конвенція ООН про права дитини чи Європейська соціальна хартія. В цьому контексті слід відзначити, що українські закони загалом відображають основні принципи міжнародного права, однак іноді вони залишаються декларативними й не супроводжуються належними механізмами реалізації. Для прикладу, законодавчі норми, що гарантують право дитини-переселенця на освіту, житло або медичне обслуговування, часто не забезпечені бюджетним фінансуванням, або їхнє впровадження залежить від рішень місцевих органів влади, що призводить до нерівності у доступі до послуг у різних регіонах [25].

Ще одним критерієм ефективності державної політики у сфері захисту прав дітей є узгодженість нормативно-правових актів між собою та наявність цілісної, узгодженої правової системи. В українській практиці зберігається проблема фрагментарності нормативного регулювання соціального захисту дітей, особливо в тих випадках, коли питання стосуються кількох галузей одночасно – соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, юстиції. Наприклад, відсутність уніфікованого механізму обміну даними між Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки та службами у справах дітей ускладнює оперативне реагування на потреби дитини, яка змінила місце проживання через переміщення. У результаті така дитина може залишитися поза системою шкільного навчання або не отримати вчасної психологічної допомоги. Інший приклад – складність доступу до медичних послуг у разі, якщо внутрішньо переміщена дитина не має постійного місця реєстрації: це створює перешкоди для оформлення декларації з педіатром, що, у свою чергу, унеможлиблює отримання безкоштовних медичних послуг. Подібні міжвідомчі неузгодженості, які мають суто процедурний характер, на практиці позбавляють дітей реалізації гарантованих прав, що свідчить про необхідність створення єдиного міжсекторального підходу в законодавчому та адміністративному регулюванні.

Крім того, необхідно брати до уваги практичні результати застосування правових норм. Тут важливо оцінити, наскільки правові інструменти реально

змінюють ситуацію дітей з родин ВПО. Згідно з аналітичними звітами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також незалежних моніторингових організацій, таких як «Ла Страда» чи «Право на захист», низка нормативних актів не має достатнього впливу через нестачу контролю за їх виконанням, обмежену обізнаність громадян про свої права або складність процедур їх реалізації. Часто батьки дітей не можуть оформити статус ВПО, соціальні виплати або доступ до програм допомоги через технічні чи правові бар'єри, попри наявність законодавчих гарантій [24].

Оцінювання, теж, має враховувати динаміку змін у законодавстві. З одного боку, можна говорити про позитивну тенденцію постійного оновлення правової бази, зокрема через прийняття змін до законів «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про соціальні послуги», а також адаптацію стратегій розвитку соціального захисту до нових умов, викликаних повномасштабною війною. З іншого боку, ці зміни не завжди мають комплексний характер і можуть призводити до правової невизначеності – особливо у випадках, коли нові механізми не супроводжуються підзаконними актами або чіткими інструкціями для виконавців.

У підсумку, незважаючи на наявність широкого нормативно-правового поля, ефективність його застосування в сфері соціального захисту дітей з родин ВПО потребує послідовного вдосконалення. Для цього держава має не лише забезпечити гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами, але й створити дієві механізми реалізації норм, належне фінансування, ефективну міжвідомчу взаємодію, а також інформаційну підтримку батьків і дітей у питанні реалізації їхніх соціальних прав.

1.3. Аналіз наукових підходів до проблеми соціального захисту дітей з родин ВПО

У науковому середовищі концепція дитинства як соціального конструкту є однією з ключових у сучасному гуманітарному дискурсі. Вона базується на визнанні дитини не лише як об'єкта опіки, а як повноцінного суб'єкта права – особистості з власними потребами, досвідом, емоційною чутливістю та правом на участь у прийнятті рішень, що її стосуються. У межах цієї концепції акцент переноситься з патерналістського підходу – коли дорослі повністю визначають долю дитини – до принципів участі, партнерства та поваги до індивідуальності дитини. Це має безпосереднє значення для розробки моделей соціального захисту, які враховують специфіку дитячого досвіду, зокрема переживання війни, втрати дому, зміни звичного соціального оточення та тривалого стресу.

У такому контексті діти розглядаються як клієнти соціальної роботи, тобто як особи, які мають право на отримання професійної допомоги, підтримки й захисту відповідно до їхніх потреб і життєвих обставин. Згідно з сучасним підходом, дитина як клієнт соціальної роботи – це не пасивний отримувач послуг, а активний учасник процесу допомоги, здатний висловлювати свою думку, брати участь у формуванні індивідуального плану підтримки та впливати на рішення, що приймаються щодо неї. Такий підхід вимагає від фахівців високого рівня емпатії, етичної відповідальності, а також володіння методиками, які дозволяють враховувати вік, психоемоційний стан і культурний контекст дитини [3].

Іншою важливою теоретичною основою є концепція ризиків і вразливості, що широко використовується в соціальній роботі з дітьми. Вона дає змогу виявляти зовнішні та внутрішні чинники, які підвищують ймовірність порушення прав дитини або соціального відчуження. В рамках цієї моделі соціальна робота має не лише реагувати на вже наявні проблеми, а й діяти превентивно – створювати умови, що мінімізують ризики (наприклад, шляхом стабілізації житлових умов, доступу до психосоціальної підтримки, збереження

тяги до освіти. Особливо це актуально для дітей з родин ВПО, у яких рівень соціальної вразливості значно зростає внаслідок втрати житла, оточення, стабільності [7].

Крім того, важливу роль у побудові ефективних підходів відіграють класичні теорії соціальної роботи, зокрема системна теорія, екологічна модель Урі Бронфенбреннера, а також клієнт-центрована модель К. Роджерса, які підкреслюють взаємозв'язок між особистістю дитини, її найближчим оточенням (родина, школа, громада) та ширшим соціальним контекстом. Саме інтеграція цих підходів дозволяє побудувати комплексну модель соціального захисту, де дитина розглядається як суб'єкт, що розвивається в динамічній системі взаємодії з соціальним середовищем.

Також, варто виділити інтегрований підхід до соціального захисту, який сьогодні домінує в міжнародному досвіді. Цей підхід ґрунтується на ідеї, що захист прав дитини не може обмежуватися лише соціальною допомогою або гарантуванням окремих послуг. Натомість, йдеться про цілісну систему взаємопов'язаних заходів, що охоплює освіту, охорону здоров'я, психосоціальну підтримку, правову допомогу, соціальне включення. У центрі цієї моделі - міжвідомча співпраця, участь громади, а також залучення самих дітей до прийняття рішень, які їх стосуються. У випадку дітей з родин ВПО, такий підхід дозволяє створити індивідуалізовані стратегії підтримки з урахуванням особистих, сімейних і регіональних обставин [19].

В межах українського наукового дискурсу проблема соціального захисту дітей з родин ВПО також отримує активну увагу. Дослідження вітчизняних учених – таких як Н. Гаврилова, Т. Лях, Л. Сигида, О. Караман та ін. – орієнтовані на конкретні аспекти соціальної роботи з переміщеними дітьми, зокрема на роль соціального педагога, психологічну адаптацію, інституційну взаємодію та регіональні програми підтримки. Ці праці демонструють спробу поєднати теоретичні концепції із прикладними методиками, адаптованими до українських реалій.

У наукових дослідженнях українських авторів питання соціального захисту дітей з родин ВПО розглядається переважно у міждисциплінарному контексті - з точки зору соціальної роботи, педагогіки, психології, права та державного управління. Наприклад, у працях Л. Сигиди акцент робиться на адаптаційних механізмах дітей до нових соціальних умов, а також на важливості підтримки освітніх закладів у процесі інтеграції дітей ВПО в нове середовище. Н. Гаврилова досліджує психологічну вразливість таких дітей та роль соціального педагога в подоланні стресових наслідків війни й переміщення. О. Караман, у свою чергу, розглядає роль територіальних громад та органів місцевого самоврядування в реалізації програм соціального захисту, що мають бути адаптованими до потреб дітей різного віку та життєвих ситуацій [26].

Вітчизняні науковці часто підкреслюють системну проблему недостатньої координації між різними суб'єктами соціального захисту - державними структурами, місцевими органами влади, громадськими організаціями та міжнародними донорами. У цьому контексті виникає потреба у формуванні стратегії єдиної політики щодо дітей з родин ВПО, що базувалася б на кращих міжнародних практиках, проте була б адаптована до українських реалій, включно з поточними викликами воєнного часу.

Зарубіжні дослідники, які працюють над проблемами соціального захисту дітей, особливо в умовах гуманітарних криз, часто застосовують інституційно-структурний або правозахисний підходи. Так, у працях дослідників UNICEF, UNHCR та міжнародних правозахисних організацій (зокрема Human Rights Watch, Save the Children) простежується систематичне вивчення впливу конфліктів, примусового переміщення, втрати житла та батьківського догляду на розвиток дитини. Однією з ключових ідей у зарубіжному досвіді є визнання права дитини на захист у будь-яких обставинах як пріоритету публічної політики. Особливу увагу приділено моделі child protection system (системи захисту дітей), яка функціонує в багатьох країнах ЄС, Канаді, США, Норвегії та Швеції. Ця модель передбачає наявність чітких протоколів реагування,

обов'язкової міжвідомчої співпраці, якісної оцінки ризиків, а також превентивної роботи з дітьми і сім'ями.

У наукових статтях та звітах європейських дослідників (зокрема, в роботах J. Tobis, N. Pecora, F. Ebrahim) підкреслюється важливість дотримання принципу найкращих інтересів дитини у формуванні соціальної політики, особливо в періоди криз. Також, відзначається доцільність раннього втручання, гнучких соціальних послуг та створення програм, орієнтованих на відновлення емоційного благополуччя дітей. Ці підходи можуть бути ефективно використані в українському контексті за умови належної імплементації та міжсекторальної підтримки.

Далі, доцільно перейти до критичного аналізу наявних досліджень, з метою виявлення як їхніх сильних сторін, так і прогалин, що потребують подальшого наукового осмислення. Такий аналіз є важливим етапом у формуванні власного дослідницького бачення, яке не лише враховує вже напрацьовані наукові результати, а й пропонує нові підходи до розв'язання означеної проблеми.

Слід визнати, що переважна більшість наукових досліджень у цій сфері мають описовий характер і зосереджуються на загальних аспектах соціального захисту дітей, рідше – безпосередньо на ситуації внутрішньо переміщених осіб. У працях українських науковців часто бракує емпіричних даних, що дозволили б чітко ідентифікувати специфічні проблеми дітей з родин ВПО у різних регіонах країни. Наприклад, низька представленість регіональних особливостей у соціальному захисті, недостатня увага до гендерних та вікових аспектів у наданні допомоги, відсутність аналізу тривалого впливу переміщення на психосоціальний розвиток дитини - усе це свідчить про наявність істотних прогалин у науковому дискурсі [18].

Зарубіжні дослідження загалом демонструють вищий рівень емпіричної обґрунтованості, однак часто не враховують локальну специфіку українського контексту – зокрема, гібридну природу воєнного конфлікту, масштабне переміщення цивільного населення всередині країни та обмеженість ресурсів

держави у сфері соціального забезпечення. Іноземні підходи, хоч і є важливим джерелом інноваційних ідей, потребують адаптації до українських умов, щоб уникнути механічного перенесення практик, які можуть виявитися неефективними або недоцільними в конкретних соціально-політичних реаліях.

Ще однією проблемою є фрагментарність наявних досліджень, які часто розглядають дитину з родини ВПО або як «об'єкт допомоги», або як частину родини без урахування її автономних прав та потреб. Недостатньо розробленими залишаються механізми участі самих дітей у формуванні політик, що їх безпосередньо стосуються, хоча цей принцип широко визнаний у міжнародних документах, зокрема у Конвенції ООН про права дитини [10].

Беручи до уваги наведене, власна позиція у дослідженні спирається на необхідність комплексного, міждисциплінарного та дитинозорієнтованого підходу до проблеми соціального захисту дітей з родин ВПО. Такий підхід передбачає аналіз соціального захисту не лише як системи надання послуг чи нормативної бази, а як процесу, що включає гуманітарні, психологічні, правові, адміністративні та освітні компоненти. Він, також, акцентує на пріоритетності участі дитини у прийнятті рішень, що стосуються її добробуту, а також на необхідності гнучких та адаптивних механізмів соціальної підтримки з урахуванням динамічних змін ситуації в державі.

Отже, критичний аналіз наявних наукових підходів дає змогу не лише побачити межі вже проведених досліджень, а й визначити напрями для подальших теоретичних і прикладних розробок, які можуть зробити соціальну політику у сфері захисту дітей з родин ВПО більш ефективною, чутливою до потреб і гідною викликів сучасності.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено комплексний аналіз сутності соціальної політики у сфері захисту прав дітей, зокрема в умовах внутрішнього

переміщення. З'ясовано, що соціальна політика є ключовим механізмом реалізації прав дітей, особливо тих, що належать до вразливих категорій, як-от діти з родин внутрішньо переміщених осіб.

Визначено основні принципи соціального захисту дітей в умовах переміщення, серед яких пріоритетність інтересів дитини, недискримінація, забезпечення доступу до послуг і участь дитини у прийнятті рішень. Встановлено, що ефективна соціальна політика повинна базуватися на міжвідомчій взаємодії, комплексному підході та сталому нормативному забезпеченні.

Проаналізовано національну та міжнародну правову базу, яка регулює соціальний захист дітей і права ВПО, та виявлено необхідність подальшого вдосконалення механізмів імплементації міжнародних стандартів у вітчизняне законодавство. Поряд із цим, критичний аналіз наукових підходів дозволив обґрунтувати власну дослідницьку позицію щодо необхідності дитиноцентричного, інтегрованого та контекстуального підходу до вирішення проблеми.

РОЗДІЛ 2. СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ З РОДИН ВПО В УКРАЇНІ

2.1. Соціально-економічні проблеми дітей з родин ВПО

У контексті повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією проти України у 2022 році, проблема захисту прав дітей з родин внутрішньо переміщених осіб (ВПО) набула особливої актуальності та гостроти. Діти, які змушені були разом з батьками залишити свої домівки через бойові дії, опинилися у новому соціальному середовищі, часто без належної матеріальної, психологічної та освітньої підтримки. У таких обставинах вони стають надзвичайно вразливою категорією, яка потребує постійної уваги з боку держави, місцевих громад та громадських організацій [13].

Серед першочергових труднощів, з якими стикаються діти з родин ВПО, виділяється погіршення матеріального становища сімей. У зв'язку із втратою житла, роботи, джерел доходу та звичного способу життя, значна частина переселенців опинилася за межею бідності. Це означає, що діти не мають постійного доступу до якісного харчування, належного одягу, засобів гігієни, ліків та медичних послуг. Наприклад, у багатьох громадах, куди переїхали ВПО, відзначається дефіцит ресурсів для забезпечення всіх потреб, що особливо гостро позначається на дітях молодшого віку [14].

Ще однією важливою проблемою є обмежений доступ до якісної освіти. Діти з родин переселенців не завжди мають змогу одразу ж бути інтегрованими до місцевих освітніх установ. Через перевантаження шкіл у приймаючих громадах, недостатню кількість місць у дитячих садках, а також брак технічного забезпечення для дистанційного навчання, освітній процес для таких дітей нерідко відбувається фрагментарно або й зовсім переривається. Наприклад, у багатьох випадках діти навчаються в онлайн-форматі з

використанням гаджетів на декількох членів родини, що знижує ефективність навчання та сприяє освітньому відставанню.

Крім того, не менш серйозною є психоемоційна травматизація дітей, викликана пережитими подіями. Вимушене переселення, розлука з близькими, свідчення руйнувань, вибухів або навіть смерті знайомих людей - усе це має потужний стресогенний вплив на дитячу психіку. У результаті спостерігаються такі прояви, як порушення сну, апатія, замкненість, тривожність, агресивність або труднощі у соціальній адаптації. На жаль, кількість кваліфікованих психологів, здатних надати спеціалізовану допомогу дітям ВПО, залишається недостатньою, а в окремих населених пунктах така підтримка взагалі відсутня.

Також, діти з родин ВПО часто стикаються з проблемами соціальної інтеграції. Їм доводиться адаптуватися до нових умов проживання, налагоджувати комунікацію з однолітками, вчителями, сусідами. В деяких випадках має місце прихована або явна дискримінація, зокрема через мовні відмінності, регіональні стереотипи або упередження щодо переселенців. Це ускладнює процес налагодження соціальних зв'язків, призводить до ізоляції дитини, відчуття непотрібності або чужинності [14].

Сукупність вказаних соціально-економічних труднощів має глибокі наслідки не лише для кожної окремої дитини, а й для суспільства загалом. Зростає ризик порушення реалізації основних прав дитини, передбачених як національним законодавством, так і міжнародними документами.

Переміщення, зумовлене загрозою життю внаслідок збройної агресії, створює цілу низку критичних викликів, які безпосередньо позначаються на якості життя дитини та її подальшому розвитку.

Після вимушеного залишення домівки родина часто стикається з проблемою житлової невизначеності. У багатьох випадках ВПО змушені мешкати у тимчасових притулках, гуртожитках, орендованих помешканнях, де умови проживання не відповідають базовим стандартам комфорту і безпеки. Такі приміщення можуть бути перенаселеними, з обмеженим доступом до санітарно-гігієнічних засобів, часто без належного опалення або

водопостачання. У таких умовах дитина позбавляється стабільного домашнього середовища, що є критично важливим для її психоемоційної рівноваги та почуття безпеки. Нестабільність життєвих умов сприяє зростанню тривожності, формуванню почуття ізольованості, а також поглибленню соціального виключення [6].

Не менш важливим є вплив переміщення на сферу освіти. Через переїзд в інше регіональне середовище, родина не завжди має змогу оперативно забезпечити дитині місце в освітньому закладі. Особливо це стосується великих міст та громад, які прийняли значну кількість ВПО - у школах бракує місць, викладацький склад перевантажений, а матеріально-технічна база не пристосована до стрімкого зростання кількості учнів. Крім того, значна кількість дітей з родин ВПО продовжує навчатися в онлайн-форматі, часто не маючи доступу до якісного інтернет-зв'язку або необхідного обладнання. У таких умовах нерідко спостерігається зниження рівня мотивації до навчання, погіршення академічної успішності та відчуження від навчального процесу [15].

Окремо, варто розглядати вплив переміщення на стан охорони здоров'я дітей. Багато переселенців переїжджають у регіони, де медична система перевантажена або частково дестабілізована через наплив великої кількості нових пацієнтів. Запис до лікаря, особливо вузькопрофільного спеціаліста, може бути ускладненим або відкладеним. Крім того, для отримання повноцінного пакета медичних послуг ВПО повинні пройти процедури перереєстрації або змінити сімейного лікаря, що затягується у часі. У таких умовах діти можуть залишатися без своєчасної вакцинації, профілактичних оглядів або лікування хронічних захворювань. Також, у багатьох випадках у ВПО відсутні медичні документи, що ускладнює діагностику та надання допомоги [17].

Особливої уваги потребують питання психічного здоров'я дітей, яке значно страждає в умовах постійного стресу, тривоги за життя близьких, втрати дому та звичного оточення. У результаті війни зростає кількість дітей з

проявами посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, поведінкових порушень. Водночас система психологічної допомоги не завжди готова оперативно реагувати на масштаб запиту з боку переселенців.

Далі, необхідно окремо зупинитися на загрозах, що пов'язані з соціальною ізоляцією та дискримінацією. Якщо фізичне переміщення викликає труднощі в адаптації до нових умов життя, то соціальна інтеграція таких дітей у нове середовище часто стає ще більш складним і болісним процесом, який може мати довготривалі негативні наслідки для їхнього емоційного стану, самооцінки та формування особистості.

Соціальна ізоляція проявляється насамперед у відчутті відірваності від звичного оточення, розриві з колишніми друзями, школою, соціальними зв'язками. Дитина, яка пережила вимушене переселення, потрапляє до нового колективу, де часто стикається з нерозумінням, байдужістю або навіть ворожістю з боку однолітків. Для прикладу, у низці регіонів України були зафіксовані випадки, коли діти з родин ВПО ставали об'єктом булінгу через свою говірку, акцент, зовнішній вигляд або брак належного одягу й особистих речей. В окремих громадах місцеві діти називали переселенців «чужими», «жебраками» або звинувачували їх у перенавантаженні шкільної інфраструктури [14].

У шкільному середовищі такі діти часто опиняються поза соціальною активністю - їх не запрошують до участі в гуртках, спільних заходах, не включають до неформальних учнівських груп. Відсутність підтримки з боку педагогічного складу або шкільної адміністрації лише посилює ці тенденції. Водночас самі діти можуть уникати контактів через власну замкнутість, страх нового середовища або почуття меншовартості, яке формується внаслідок втраченого майна, життєвих умов або навіть трагічного досвіду, пов'язаного з війною [16].

Окрім міжособистісної ізоляції, існують прояви структурної дискримінації. Наприклад, у деяких громадах були випадки, коли дітей з родин ВПО не включали до переліків на безкоштовне харчування, не забезпечували

підручниками або іншими освітніми матеріалами, незважаючи на їхній вразливий статус. Зустрічалися й випадки, коли ВПО довго не могли зареєструвати дитину до садочка або школи через відсутність місця проживання або перевантаження освітніх установ.

Не менш небезпечним є те, що в публічному дискурсі, зокрема в соціальних мережах або місцевих обговореннях, часто лунають стереотипи про ВПО як про «споживачів допомоги», що «займають чужі ресурси». Це сприяє формуванню упередженого ставлення до дітей з таких родин навіть серед дорослих, які є вихователями, лікарями, соціальними працівниками.

Внаслідок ізоляції та дискримінації діти можуть втратити довіру до соціуму, відчувати постійний стрес і тривожність, що суттєво ускладнює їхню адаптацію, навчання та особистісний розвиток. За відсутності належної психологічної та соціальної підтримки такі діти нерідко демонструють знижену самооцінку, порушення поведінки, емоційну нестабільність, а в довгостроковій перспективі - ризики маргіналізації або соціального відторгнення.

2.2. Державні та недержавні програми підтримки дітей з родин ВПО

У контексті боротьби з численними викликами, які постають перед дітьми з родин внутрішньо переміщених осіб в умовах повномасштабної війни в Україні, особливу роль відіграють державні ініціативи та програми, спрямовані на їх соціальну підтримку, адаптацію, освітню інтеграцію та забезпечення базових потреб. Вони покликані не лише знизити негативні наслідки переміщення, а й створити умови для повноцінного розвитку дитини незалежно від місця її проживання [6].

На державному рівні одним із ключових інструментів підтримки дітей ВПО стало впровадження адресної грошової допомоги. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України №332 від 20 березня 2022 року, внутрішньо переміщені особи, в тому числі сім'ї з дітьми, мають право на щомісячні

виплати. Для дітей ця сума становить 3000 гривень на місяць. Ці кошти є важливим джерелом забезпечення базових потреб – одягу, харчування, медичних послуг.

Іншою вагомою ініціативою стало забезпечення безперешкодного доступу до освіти для дітей ВПО. Міністерство освіти і науки України спростило процедури зарахування до шкіл, дозволивши батькам подавати заяви дистанційно, без вимоги прописки за місцем перебування. Дітям з родин ВПО також гарантується право на участь у зовнішньому незалежному оцінюванні (нині – НМТ), незалежно від місця проживання, з можливістю складання іспитів у безпечних регіонах. Окрім того, діти, які втратили доступ до очного навчання, отримали можливість користуватися дистанційними освітніми платформами, зокрема державним онлайн-порталом «Всеукраїнська школа онлайн» [6].

У галузі охорони здоров'я держава гарантує дітям ВПО право на безоплатне медичне обслуговування на рівні з іншими громадянами, незалежно від наявності декларації з лікарем у новому місці перебування. Були запроваджені мобільні медичні бригади для огляду дітей у місцях компактного проживання ВПО, а також надано можливість продовження вакцинації без бюрократичних бар'єрів.

Також, реалізуються державні програми психологічної підтримки дітей та підлітків. Наприклад, у співпраці з міжнародними партнерами МОЗ України започаткувало програму «Турбота поруч», в рамках якої фахівці проводять тренінги, консультації, ігрову терапію та групові заняття для дітей, які пережили травматичний досвід, пов'язаний із війною та переміщенням.

Слід, теж, згадати про зусилля Міністерства соціальної політики України, яке через регіональні управління координує надання гуманітарної допомоги, забезпечення речами першої необхідності, а також супровідні соціальні послуги, включаючи послуги соціальних працівників, психологів, юристів.

У межах комплексного підходу держава, також, намагається інтегрувати інтереси дітей з родин ВПО у національні стратегії. Зокрема, Стратегія захисту

прав дітей на період до 2030 року передбачає окремі завдання щодо підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, включаючи внутрішньо переміщених [7].

Особливо важливу роль відіграє співпраця з міжнародними організаціями та благодійними фондами, які часто компенсують ті прогалини, що залишаються поза межами можливостей української держави. У період повномасштабної війни, коли національні ресурси обмежені, а потреби дітей зростають щодня, міжнародні партнери стали незамінними у забезпеченні комплексного соціального захисту, включаючи гуманітарну, освітню, психологічну та правову підтримку.

Одним із найактивніших міжнародних гравців у цій сфері є Дитячий фонд ООН (UNICEF), який ще з перших місяців війни реалізовує низку масштабних програм для підтримки дітей ВПО. Зокрема, UNICEF запустив програму «Спільно», яка охоплює створення дитячих центрів у місцях компактного проживання переселенців. У цих центрах діти можуть не лише отримати психологічну допомогу, а й брати участь у навчальних та творчих активностях. UNICEF, також, забезпечує родини гуманітарними наборами, організовує мобільні медичні команди та допомагає школам адаптуватися до потреб дітей-переселенців.

Вагому роль відіграє й Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), яке займається як фінансовою допомогою, так і захистом прав дітей ВПО. UNHCR забезпечує багатофункціональні грошові виплати, що дозволяє родинам гнучко використовувати кошти на найнеобхідніше для дітей. Крім того, ця структура активно працює над реєстрацією випадків порушення прав внутрішньо переміщених дітей та сприяє адвокації їхніх інтересів у правозахисному полі.

Серед благодійних фондів особливу активність виявляє організація «Save the Children», яка зосереджує свою діяльність на створенні безпечного освітнього середовища для дітей, які постраждали від війни. Фонд забезпечує доступ до навчальних матеріалів, фінансує відновлення пошкоджених шкіл і

надає психосоціальну підтримку як дітям, так і педагогам. Важливо, що діяльність цієї організації координується з місцевими органами влади, що сприяє ефективнішій реалізації допомоги.

Фонд «Право на захист» реалізує правову підтримку дітей ВПО, зокрема допомагає з оформленням документів, реєстрацією статусу переміщеної особи, доступом до соціальних послуг та системою освіти. Крім цього, організація організовує правопросвітницькі заходи для батьків, щоб покращити обізнаність у питаннях захисту прав дитини.

На локальному рівні активно діють волонтерські ініціативи та благодійні організації, такі як «Карітас Україна», яка проводить програми з матеріального забезпечення родин з дітьми, надає продуктові набори, дитячі речі, а також підтримує дитячі садки й школи в регіонах, що прийняли велику кількість ВПО [24].

Далі, постає логічна потреба здійснити оцінку ефективності реалізованих програм. Така оцінка дозволяє виявити сильні та слабкі сторони впроваджених заходів, визначити реальний рівень забезпечення прав дітей і окреслити подальші вектори удосконалення системи соціального захисту в умовах війни. Зважаючи на масштаб викликів, які принесла повномасштабна агресія росії проти України, ефективність програм варто розглядати через призму доступності, охоплення цільової аудиторії, сталості результатів та міжсекторальної співпраці.

На основі відкритих аналітичних звітів, досліджень громадських організацій та опитувань, проведених у 2023–2024 роках, можна представити узагальнену порівняльну характеристику ефективності найважливіших програм у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Оцінка ефективності ключових програм підтримки дітей з родин ВПО в Україні (2022–2024 рр.)

Назва програми / ініціативи	Охоплення дітей ВПО	Доступність послуг	Сталість результатів	Загальний рівень ефективності
UNICEF – програма «Спільно»	Високе	Висока	Середня	Висока
Проект «Грошова допомога» (UNHCR)	Середнє	Висока	Низька	Середня
Освітні ініціативи «Save the Children»	Високе	Середня	Висока	Висока
Фонд «Право на захист» – правова допомога	Середнє	Висока	Висока	Висока
«Карітас Україна» – гуманітарна підтримка	Високе	Висока	Низька	Середня
Державна програма «Прихисток»	Середнє	Середня	Середня	Низька – середня

Згідно з аналізом, найбільш ефективними виявились програми, реалізовані міжнародними організаціями з багаторівневою структурою підтримки та чіткою орієнтацією на дитячі потреби. Зокрема, програма «Спільно» від UNICEF забезпечила не лише фізичний простір для безпечного розвитку дітей, а й створила платформу для емоційної підтримки, реабілітації та освіти. Її високий рівень міжсекторальної взаємодії з органами місцевої влади, освітніми закладами та батьківськими ініціативами дозволив досягти значного ефекту.

Разом із тим, програми, що мають переважно одноразовий характер або фокусуються лише на матеріальному забезпеченні, демонструють нижчі

показники сталості результатів. Наприклад, грошова допомога від UNHCR дозволила оперативно покрити базові потреби сімей, але не створила довгострокових умов для розвитку дитини. Аналогічно, проекти благодійних фондів, орієнтовані на видачу гуманітарної допомоги, часто не включають компоненти інтеграції, адаптації та психологічного супроводу [23].

Щодо державних ініціатив, то вони, попри спроби розширити інструменти підтримки ВПО, значно поступаються за гнучкістю, доступністю та глибиною охоплення. Основні проблеми полягають у бюрократичній складності процедур, нестачі інформаційної підтримки для батьків і недосконалій координації між органами влади.

2.3. Основні проблеми реалізації соціального захисту дітей з родин ВПО

Однією з ключових проблем, що неодноразово згадується у звітах правозахисних організацій, висновках експертів та у висловлюваннях представників самих родин ВПО, є недостатня координація між державними органами, місцевими адміністраціями, освітніми та медичними установами, а також недержавними організаціями.

В умовах повномасштабної війни в Україні питання координації між різними інституціями набуло ще більшої актуальності. Різке зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, зокрема дітей, створило навантаження на системи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та місцевого самоврядування, які часто діяли автономно й не мали спільних алгоритмів реагування [30].

1. Відсутність єдиного інформаційного середовища

Наразі в Україні немає інтегрованої електронної платформи, яка б об'єднувала інформацію про дітей з родин ВПО між різними структурами - управліннями освіти, медичними закладами, центрами соціальних служб. Через

це трапляються ситуації, коли, наприклад, освітня установа не володіє інформацією про психологічні чи медичні потреби дитини, а органи соціального захисту не мають даних про зміни місця проживання. У 2023 році Офіс Омбудсмана зафіксував випадки, коли діти, що переїхали з окупованих територій до західних областей, протягом кількох місяців не отримували належних соціальних послуг через те, що нове місце проживання не було своєчасно зареєстроване в усіх відповідних інстанціях.

2. Низький рівень міжвідомчої співпраці

Часто ініціативи реалізуються ізольовано. Державні служби можуть мати окремі програми підтримки, недержавні організації – свої, проте відсутність комунікації між ними призводить до дублювання послуг або, навпаки, до їх повної відсутності в певному регіоні. Наприклад, гуманітарний центр на базі школи у Дніпропетровській області отримав підтримку від міжнародної організації, але не мав погоджень із міським управлінням освіти, що створило юридичні бар'єри для довготривалого функціонування проекту.

3. Відсутність призначених координаторів або відповідальних осіб на місцях

У багатьох громадах немає фахівців, які б були спеціально призначені для роботи з дітьми ВПО. Соціальні працівники перевантажені, не завжди володіють специфікою роботи з цією категорією дітей. У результаті підтримка стає формальною, а потреби - не ідентифікуються своєчасно.

4. Невизначеність повноважень

На практиці органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування часто не можуть чітко визначити, хто саме відповідальний за координацію дій у сфері захисту прав дітей ВПО. Це породжує бюрократичну плутанину, затримки в наданні допомоги та перекидання відповідальності.

Цитата зі звернення батьків ВПО до правозахисної організації у 2024 році:

«Ми вже пів року звертаємось по допомогу: у відділі соцзахисту кажуть

звертатися до ЦНАПу, у ЦНАПі – до школи, а в школі – назад у соцслужбу. У результаті дитина досі не отримала адаптаційної підтримки» [16].

Таким чином, недоліки в координації між органами влади та установами створюють серйозні бар'єри для реалізації комплексного та ефективного соціального захисту дітей з родин ВПО. Вони проявляються не лише в управлінських труднощах, а й безпосередньо впливають на якість життя дітей – затримують доступ до послуг, унеможлиблюють своєчасну допомогу та підсилюють ризик соціальної ізоляції. Для подолання цих проблем необхідне впровадження єдиної інформаційної системи, чітке розмежування повноважень, підвищення кваліфікації фахівців та формування міжсекторальних команд підтримки на рівні громад.

Навіть за наявності певних державних і недержавних ініціатив, фактична можливість отримати допомогу часто ускладнена через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Проблеми доступності соціальних послуг для ВПО [14]:

1. Територіальна нерівність у наданні послуг

Однією з основних проблем є нерівномірний розподіл соціальних послуг по регіонах. У великих містах та обласних центрах зазвичай зосереджено більше ресурсів, спеціалістів і програм, тоді як у сільських або віддалених громадах, куди також евакуювались родини ВПО, інфраструктура слабка або взагалі відсутня. Для прикладу, у Чернівецькій області в окремих сільських громадах, за даними моніторингу БФ «Право на захист», у 2023 році не було жодного соціального працівника, який би обслуговував потреби дітей ВПО, тоді як у самому місті Чернівці функціонувало понад 10 відповідних програм.

2. Перевантаженість соціальних служб

Різке збільшення навантаження на центри соціальних служб, управління соцзахисту та медичні установи призвело до того, що навіть базові послуги – консультації, соціальний супровід, психологічна допомога – часто надаються з великими затримками або в обмеженому обсязі.

У звіті Міністерства соціальної політики за 2023 рік вказано, що середній час обробки запитів на отримання допомоги ВПО зріс удвічі, а у громадах з найбільшою кількістю переміщених осіб – утричі.

3. Проблеми з реєстрацією та документами

Багато родин з дітьми стикаються з труднощами при оформленні довідок внутрішньо переміщеної особи або з підтвердженням права на пільги, що є умовою доступу до соціальних послуг. Ці труднощі виникають, зокрема, через втрату документів, зміну місця проживання або нестиковки в реєстрах.

Приклад: родина, яка евакуювалася з Маріуполя в перші місяці війни, не змогла оформити довідку ВПО через знищення житлового будинку і неможливість підтвердити фактичну реєстрацію. У результаті - відмова в призначенні соціальної допомоги дитині.

4. Відсутність адаптованих послуг для дітей з особливими потребами

Діти з інвалідністю або з психологічними травмами, спричиненими війною, потребують індивідуального підходу та спеціалізованих сервісів. Проте більшість закладів соціального захисту не мають фахівців чи ресурсів для роботи з такими дітьми, особливо у малих громадах.

Звіт УВКБ ООН (2024) підкреслює, що понад 60% запитів щодо спеціалізованої допомоги для дітей з ВПО у сільських районах залишилися незадоволеними через відсутність відповідного персоналу.

5. Бар'єри недовіри та емоційного виснаження

Багато батьків внутрішньо переміщених дітей зневірені в системі й не звертаються за допомогою, навіть якщо мають на неї право. Це пов'язано з попереднім досвідом формального ставлення або надмірної бюрократії.

Показова цитата зі звернення до правозахисної організації:
«Ми тричі подавали документи на допомогу, постійно не вистачає якихось довідок. Вже опустили руки – простіше самим виживати».

Отже, незважаючи на існування соціальних програм, доступ до них для дітей з родин ВПО залишається суттєво ускладненим. І це не лише питання інфраструктури чи ресурсів, а й питання системного підходу, який наразі

потребує глибокого реформування. Без подолання цих бар'єрів соціальна допомога залишатиметься декларативною, а не реально дієвою підтримкою для найбільш вразливої категорії – дітей.

У світлі розглянутих проблем доступності соціальних послуг для дітей із родин внутрішньо переміщених осіб, стає очевидною ще одна серйозна перешкода - відсутність довгострокових стратегій соціального захисту. Це системне питання, яке суттєво знижує ефективність навіть тих ініціатив, що реалізуються на рівні держави чи місцевого самоврядування. На практиці заходи щодо підтримки дітей ВПО часто мають ситуативний, короткотерміновий характер, спрямований на вирішення поточних проблем, без комплексного бачення майбутнього.

Чимало програм, розроблених у відповідь на повномасштабну війну, не мають продовження після завершення фінансування, а деякі припиняють діяльність разом із зміною політичних пріоритетів. Відсутність системного підходу проявляється також у нестачі інституційної спадковості: напрацьовані моделі не завжди передаються новим виконавцям або не масштабуються в інші регіони. Нерідко механізми захисту дітей ВПО розглядаються як частина загального пакету допомоги родинам, без урахування вікових, освітніх та психоемоційних особливостей дитини як окремого суб'єкта соціальної політики [8].

Крім того, в українському законодавстві бракує окремої стратегії, спрямованої саме на реінтеграцію дітей із родин ВПО у громади, до яких вони були змушені переміститися. Це ускладнює їхню адаптацію та створює умови для потенційної соціальної дезадаптації в майбутньому. Відсутність комплексної державної програми довгострокового супроводу дітей, які пережили втрату дому, школи, друзів і звичного соціального середовища, не дозволяє ефективно забезпечити реалізацію їхніх прав у повному обсязі.

Таким чином, нинішня модель соціального захисту дітей з родин ВПО залишається реактивною, а не проактивною. Вона зосереджена на ліквідації наслідків, а не на запобіганні новим викликам. Це створює серйозні ризики як

для нинішнього покоління дітей, так і для майбутнього соціального розвитку країни загалом.

Висновки до другого розділу

Другий розділ дослідження засвідчив, що повномасштабна війна в Україні суттєво поглибила соціально-економічні проблеми дітей з родин внутрішньо переміщених осіб. Вони стикаються з втратами житла, розривом соціальних зв'язків, порушенням доступу до якісної освіти, медичної допомоги та емоційної підтримки. Переміщення часто призводить до ізоляції та дискримінації, що посилює ризики маргіналізації.

Аналіз державних та недержавних програм показав, що в Україні реалізується низка ініціатив на підтримку дітей ВПО, однак ефективність цих заходів є нерівномірною через брак координації, обмеженість ресурсів і відсутність довгострокового стратегічного планування. Вагому роль відіграють міжнародні організації та благодійні фонди, втім їх діяльність часто носить тимчасовий характер.

Також, виявлено низку системних проблем - слабку координацію між державними інституціями, обмежену доступність соціальних послуг у громадах, де проживають ВПО, та брак цілісної, довготривалої стратегії соціального захисту дітей. Ці виклики потребують негайного перегляду підходів до соціальної політики щодо найвразливіших категорій дитячого населення в умовах воєнного та поствоєнного періодів.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ З РОДИН ВПО

3.1. Оцінка ефективності існуючих механізмів соціального захисту

Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, станом на кінець 2024 року кількість зареєстрованих ВПО становила понад 5,2 млн осіб, із них близько 1,2 млн - діти. У відповідь держава запровадила низку інструментів допомоги, зокрема - щомісячні грошові виплати для ВПО, цільові програми підтримки дітей, зокрема тих, що залишилися без батьківського піклування, а також заходи для забезпечення доступу до освіти та охорони здоров'я.

У 2022–2024 роках значну увагу було приділено фінансовій підтримці сімей з дітьми. Наприклад, розмір державної допомоги на дитину для ВПО у середньому становив 3000 грн на місяць. За інформацією звітів Програми розвитку ООН в Україні, ці кошти мали критичне значення для виживання родин, але не забезпечували повного покриття базових потреб - витрати на оренду житла, медичні послуги чи додаткові освітні послуги значно перевищували суму виплат.

Щодо доступу до освіти, у 2023 році понад 80% дітей ВПО було залучено до шкільного навчання, з них приблизно 60% - у дистанційному або змішаному форматі. Це свідчить про певну адаптацію освітньої системи до нових реалій, однак на практиці доступ до якісної освіти був нерівномірним. У багатьох сільських громадах, куди евакуювали родини ВПО, не вистачало педагогів, необхідного цифрового обладнання, а навчання відбувалося в пристосованих приміщеннях без належної матеріальної бази.

У сфері охорони здоров'я реалізовувалися програми мобільних медичних бригад та пільгового медичного обслуговування дітей ВПО. Але в аналітичному звіті Центру громадського здоров'я МОЗ України за 2024 рік зазначалося, що лише 52% опитаних батьків мали можливість забезпечити

дитині повноцінну медичну допомогу у новому місці проживання. Серед основних причин - недостатня кількість фахівців, перевантажені лікарні, транспортна недоступність, а також брак інформації про доступні послуги.

Так само, важливо враховувати психологічний аспект. За даними дослідження Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка (2023), майже 47% дітей із родин ВПО мали ознаки посттравматичного стресового розладу. Хоча в межах державної політики передбачено роботу з психологами, таких фахівців гостро не вистачає - у середньому один шкільний психолог обслуговував понад 800 учнів у громадах з високою концентрацією ВПО.

Доцільно виділити основні сильні та слабкі сторони наявних механізмів. Це дозволяє не лише критично оцінити існуючі підходи, але й окреслити напрями їх удосконалення з урахуванням сучасних викликів, викликаних повномасштабною війною в Україні.

З огляду на результати урядових звітів, дані соціологічних досліджень та моніторингових місій міжнародних організацій, можна структурувати ці аспекти у формі таблиці, що демонструє співвідношення досягнень і проблем у відповідних сферах - матеріальної допомоги, освіти, охорони здоров'я, психосоціальної підтримки тощо.

Таблиця 3.1

**Сильні та слабкі сторони механізмів соціального захисту дітей з родин
ВПО в Україні (2022–2024)**

Сфера підтримки	Сильні сторони	Слабкі сторони
Фінансова допомога	- Швидке впровадження грошових виплат; - Прозора система реєстрації через «Дію».	- Низький розмір виплат щодо реальних потреб; - Часті технічні збої та затримки з виплатами.

Продовження таблиці 3.1

Освіта	<ul style="list-style-type: none"> - Інтеграція дітей у школи незалежно від місця реєстрації; - Розвиток онлайн-навчання. 	<ul style="list-style-type: none"> - Нерівний доступ до інтернету та цифрових пристроїв; - Перевантаження вчителів і нестача кадрів.
Охорона здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> - Створення мобільних медичних бригад; - Доступ до первинної медичної допомоги. 	<ul style="list-style-type: none"> - Перевантаження закладів; - Відсутність дитячих фахівців у деяких громадах; - Черги та транспортна недоступність.
Психологічна підтримка	<ul style="list-style-type: none"> - Підключення шкільних психологів; - Ініціативи від міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Terre des Hommes). 	<ul style="list-style-type: none"> - Нестача фахівців у регіонах; - Недостатнє фінансування постійних програм.
Правовий супровід і консультації	<ul style="list-style-type: none"> - Наявність гарячих ліній і консультаційних центрів; - Доступ до інформації через інтернет-платформи. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність у користуванні онлайн-сервісами для вразливих груп; - Низький рівень юридичної обізнаності батьків.
Житлове забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> - Надання тимчасового житла у деяких громадах; - Пільги на оренду. 	<ul style="list-style-type: none"> - Хронічна нестача житла; - Тимчасовість рішень; - Нерівномірність підтримки в регіонах.

Узагальнюючи, варто зазначити, що сильними сторонами є мобілізація ресурсів, швидке реагування у 2022 році, залучення цифрових технологій та партнерство з міжнародними організаціями. Проте, слабкі сторони зводяться до системних проблем - фрагментарності політики, недостатнього фінансування, перевантаженості інфраструктури та кадрового дефіциту.

Ці недоліки особливо загострюються в умовах довготривалого переміщення та відсутності чіткої довгострокової стратегії реінтеграції ВПО. Відтак наступний крок - формування цілісної, гнучкої та соціально орієнтованої політики, яка враховує реальні потреби дітей та їх родин на кожному етапі переміщення та адаптації.

Незважаючи на окремі успішні практики, чимало ініціатив виявилися малоефективними або такими, що не досягли поставлених цілей. Це зумовлено низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що діють на різних рівнях реалізації соціальної політики.

До ключових причин низької результативності належать:

1. Нечітке стратегічне планування

Багато заходів розроблялись як реакція на кризу, без довгострокового бачення. Відсутність комплексного підходу призвела до дублювання функцій між установами, неузгодженості цілей та непослідовності у впровадженні.

2. Брак належного фінансування

Фінансова підтримка соціальних програм часто обмежується короткотерміновими грантами або непередбачуваними бюджетними вливаннями. У 2023 році, за даними Мінсоцполітики, майже 30% запланованих заходів для дітей ВПО були реалізовані лише частково через недостатність фінансування.

3. Перевантаженість органів місцевої влади

Децентралізація, хоч і сприяла наближенню послуг до громади, в умовах війни часто означала передання завдань без достатніх ресурсів.

Це особливо позначилося на малих громадах, які прийняли значну кількість ВПО, але не мали необхідної інфраструктури.

4. Нестача кваліфікованих кадрів

У багатьох регіонах бракує соціальних працівників, дитячих психологів, педагогів-реабілітологів. Це знижує якість реалізації навіть добре спланованих заходів.

5. Слабка міжвідомча координація

Низький рівень взаємодії між державними структурами, освітніми закладами, медичними установами та неурядовим сектором призводить до розпорошення зусиль та втрати фокусу на реальних потребах дітей.

6. Бюрократичні процедури та цифровий бар'єр

Ускладнена система подачі документів, потреба у верифікації через цифрові платформи (наприклад, застосунок «Дія») часто є непосильною для соціально вразливих родин — зокрема, багатодітних або тих, хто перебуває в ізольованих районах.

7. Інформаційна нерівність

Частина батьків не знає про наявні програми допомоги або не довіряє системі. За результатами опитування УНЦПД (2023), понад 40% респондентів із числа ВПО зазначили, що не отримували жодної інформації про доступні соціальні послуги.

Таким чином, низька результативність заходів зумовлена не лише обмеженими ресурсами, а й структурними дисфункціями в управлінні, комунікації та кадровому забезпеченні. Для покращення ситуації необхідні не тільки додаткові ресурси, а й реформа підходів до управління - з орієнтацією на потреби дитини, міжвідомчу інтеграцію та стратегічну довгострокову перспективу.

3.2. Перспективні напрями розвитку соціальної політики щодо дітей з родин ВПО

Враховуючи виявлені недоліки існуючих механізмів та виклики, з якими стикаються діти з родин ВПО, особливо у контексті повномасштабної війни в Україні, постає об'єктивна потреба у впровадженні цільових програм, орієнтованих на задоволення реальних інтересів та потреб дітей. Ідеться не про загальні соціальні ініціативи, а про спеціалізовані заходи, які враховують вік, психологічний стан, рівень освітніх втрат, умови проживання, потребу у реабілітації та соціалізації.

Для реалізації цього підходу доцільно орієнтуватися на наступні перспективні напрями цільових програм в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Ключові напрями цільових програм

Назва програми	Мета програми	Основні елементи	Очікувані результати (пілотна оцінка)
«Освіта без втрат»	Подолання освітнього розриву серед дітей ВПО	Репетиторство, онлайн-курси, психопідтримка	70% покращення оцінок у дітей до року
«Безпечне дитинство»	Психоемоційна стабілізація та підтримка	Робота психологів, арт-терапія, табори	60% зниження тривожності, за оцінками НУО
«Мобільна медицина»	Доступ до медичних оглядів і вакцинації у віддалених громадах	Виїзні бригади педіатрів	85% покриття потреб у вакцинації

Таблиці 3.2

«Дитина у фокусі громади»	Інтеграція дитини ВПО в життя громади	Робота наставників, клуби за інтересами	40% зменшення відчуття ізоляції
«Старт до майбутнього»	Профорієнтація, розвиток навичок, участь у гуртках	Центри розвитку, наставництво	50% дітей – учасників програм обирають професійне спрямування
«Цифрова рівність»	Забезпечення доступу до цифрової освіти та послуг	Планшети, інтернет, навчання цифровій грамотності	+30% доступ до онлайн-послуг

Статистичне обґрунтування необхідності програм (станом на 2024 рік)

- За даними ЮНІСЕФ, понад 1,5 млн дітей в Україні є внутрішньо переміщеними.
- Згідно з даними ГО «Смарт освіта», 36% дітей ВПО відчують суттєві прогалини в навчанні, а 48% – мають обмежений доступ до інтернету.
- Близько 41% батьків дітей ВПО повідомили про проблеми з психологічним станом дітей, пов'язані зі зміною середовища та травматичним досвідом.
- Лише 17% громад в Україні мають спеціалізовані програми для дітей ВПО, решта – діють за загальними підходами.

Пропозиції щодо реалізації цільових програм:

- **Фінансування:** комбіноване – з державного бюджету, міжнародної допомоги та донорських коштів.
- **Інструмент реалізації:** через місцеві громади з підтримкою МОН, МОЗ, Мінсоцполітики та міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Save the Children).
- **Моніторинг ефективності:** щоквартальний збір даних, залучення незалежних оцінювачів, фокус-групи з батьками та дітьми.

В цілому, впровадження цільових програм, що враховують реальні інтереси дітей ВПО, є запорукою сталого розвитку системи соціального захисту. Вони дозволяють не лише долати наслідки війни, а й забезпечити кожній дитині рівний доступ до освіти, охорони здоров'я, психологічної підтримки та майбутніх можливостей.

Але, запровадження цільових програм, орієнтованих на потреби дітей з родин ВПО, потребує не лише фінансування та кадрової підтримки, а й ефективної взаємодії між різними інституціями, що відповідають за соціальний, освітній, медичний та правовий захист. Тому наступним перспективним напрямом розвитку соціальної політики є посилення міжвідомчої співпраці та широке впровадження цифрових інструментів для забезпечення комплексного та доступного обслуговування.

На практиці наразі існують значні проблеми із узгодженістю дій між органами державної влади, громадами, службами у справах дітей, закладами освіти, охорони здоров'я та іншими структурами. Це призводить до дублювання функцій, втрати часу та неефективності допомоги.

Напрями посилення міжвідомчої співпраці:

- **Єдині платформи взаємодії** – створення спільних баз даних для обліку дітей ВПО, автоматичне оновлення статусу, перенаправлення запитів до відповідних органів.
- **Механізми міжвідомчого супроводу** – запровадження кейс-менеджменту, де кожна дитина має координатора, який забезпечує супровід між соціальними, освітніми та медичними установами.

- **Регулярні міжсекторальні наради** – на рівні громад та регіонів для швидкого вирішення складних випадків.
- **Єдиний цифровий кабінет дитини ВПО** – доступ батьків до всіх сервісів (допомоги, освітні послуги, медичні записи, психологічна підтримка) в одному електронному інтерфейсі.

Таблиця 3.3

Перспективні цифрові рішення для інтегрованої підтримки дітей ВПО

Напрямок цифровізації	Опис	Очікуваний ефект
Національна платформа «Дитина ВПО»	Єдиний реєстр, де зберігаються дані про статус, потреби, історію звернень	Скорочення часу на доступ до послуг на 40–50%
Мобільний додаток для батьків	Інформація про виплати, освітні програми, консультації, подання заяв	+25% охоплення родин новими програмами
Автоматизація процесів призначення допомог	Використання електронної черги, онлайн-консультування, безконтактне подання документів	Мінімізація корупційних ризиків, пришвидшення виплат
Цифровий облік психологічної підтримки	Ведення е-карток, відстеження ефективності терапії	Індивідуалізація допомоги, якісна аналітика
Аналітичні панелі для управлінців	Візуалізація даних у реальному часі про звернення, потреби, навантаження на заклади	Прийняття рішень на основі актуальних даних

За даними Мінсоцполітики, на 2024 рік в Україні близько 1,6 млн дітей із числа ВПО, проте лише 34% громад мають координовану міжвідомчу модель роботи з ними. У той же час, за даними платформи «Дія», понад 80% батьків

дітей ВПО вже мають цифрові кабінети, що відкриває широкі можливості для створення інтегрованої моделі підтримки через цифрові сервіси.

Звичайно, що посилення міжвідомчої співпраці та цифровізація соціальних послуг створюють основу для якісних змін, проте для формування справді ефективною та стійкою системи захисту дітей з родин ВПО доцільно враховувати міжнародний досвід країн, які вже стикалися з подібними викликами. Адаптація успішних практик дозволяє уникнути повторення типових помилок і пришвидшує імплементацію нових рішень в українському контексті.

Зокрема, в умовах внутрішнього переміщення дітей через збройні конфлікти або природні катастрофи, провідні міжнародні моделі демонструють ефективність завдяки міжсекторальному підходу, участі громад, стабільному фінансуванню, постійному моніторингу стану дітей та наявності стратегій реінтеграції.

Приклади міжнародних підходів, які можна адаптувати в Україні:

- **Модель «Whole Child Approach» (Канада, США)** – забезпечення підтримки дитини не лише як отримувача допомоги, а як особистості з емоційними, соціальними, освітніми та медичними потребами. Цей підхід можна адаптувати в Україні через створення мультидисциплінарних команд супроводу.
- **Центри інтегрованих послуг для ВПО (Грузія)** – пункти надання послуг в одному місці: соціальні виплати, медична допомога, консультації з працевлаштування. В Україні це можна реалізувати на базі ЦНАПів або хабів підтримки дітей ВПО.
- **Шведська модель роботи з дитиноорієнтованими бюджетами** – у бюджеті кожної громади фіксується окрема стаття витрат, яка формується з урахуванням оцінки потреб дітей з ВПО. В Україні така практика могла б підвищити прозорість та адресність використання коштів.
- **Платформи для участі дітей та молоді (Нідерланди, Норвегія)** – діти та підлітки залучаються до створення політик через спеціальні дитячі ради, які

консультують державні структури. В українських громадах можна впровадити локальні «ради молодих ВПО».

Водночас успішна адаптація потребує врахування українських реалій – зокрема, обмеженого фінансування, нестачі фахівців, правової невизначеності в окремих громадах та ментальних бар'єрів у сприйнятті нових практик. Саме тому імплементація міжнародних моделей має супроводжуватися:

- попередніми пілотними проектами;
- активною участю громад та дітей у розробці політик;
- навчанням кадрів, які працюють з дітьми ВПО;
- постійним моніторингом результативності заходів.

Таким чином, міжнародний досвід не є готовим шаблоном, але він може стати потужним ресурсом для підвищення ефективності соціальної політики щодо дітей з родин ВПО в Україні — за умови гнучкого та критичного підходу до його адаптації.

3.3. Практичні рекомендації щодо покращення соціального захисту дітей з родин ВПО

Аналіз існуючих механізмів соціального захисту дітей з родин ВПО в Україні вказує на значні прогалини в законодавчій базі, які потребують швидкого та комплексного вирішення. Одним із ключових напрямів покращення є вдосконалення законодавчого регулювання, яке забезпечить ефективний захист прав та інтересів дітей в умовах внутрішнього переміщення. Для цього необхідно внести низку змін і доповнень до існуючих нормативно-правових актів та розробити нові законодавчі ініціативи, що забезпечать більш ефективне управління соціальним захистом цієї вразливої категорії населення.

Першим важливим кроком є прийняття окремого законодавчого акту, який би визначав специфічні потреби дітей з родин ВПО. Наявне законодавство в основному фокусується на захисті прав дорослих осіб, які були змушені

залишити свої домівки через збройний конфлікт, але діти часто не отримують достатньої уваги на законодавчому рівні. Окремий законодавчий акт може закріпити визначення прав дітей ВПО, що дозволить чітко розмежувати їхні специфічні потреби від інших груп населення. Це включало б право на безперервну освіту, медичну допомогу, психологічну підтримку та захист від насильства.

Розширення законодавчих норм щодо доступу дітей до освіти є важливим аспектом. Законодавство має гарантувати не лише право на навчання, але й передбачити конкретні механізми адаптації освітніх програм для дітей ВПО. Це може включати організацію додаткових освітніх курсів, мовну підготовку для дітей, які не володіють українською мовою, а також спеціальні програми підтримки для дітей з інвалідністю. Освітні установи повинні отримати чіткі інструкції щодо організації інклюзивного навчання та інтеграції дітей ВПО в освітній процес.

Другим важливим напрямком є вдосконалення механізмів доступу до медичних послуг для дітей з родин ВПО. Законодавчі ініціативи повинні забезпечити безперервний доступ до медичної допомоги для дітей, які переміщуються, незалежно від місця їхнього проживання. Це включає створення реєстрів для внутрішньо переміщених осіб, автоматичний доступ до медичних карток, а також інтеграцію мобільних медичних бригад для надання допомоги в місцях компактного проживання ВПО. Законодавчі ініціативи повинні включати чітке визначення норм медичного забезпечення, в тому числі гарантовані регулярні медичні огляди для дітей.

Третім важливим напрямком є розширення законодавчої підтримки щодо психологічної допомоги та соціальної адаптації дітей ВПО. Законодавство має встановити вимоги до соціальних служб щодо надання кваліфікованої психологічної підтримки дітям, що пережили травмуючі події, та забезпечити спеціалізовані програми реабілітації для дітей з посттравматичним стресовим розладом. Окрім цього, необхідно створити механізми фінансування таких

програм, щоб на рівні місцевих органів влади була можливість надавати підтримку дітям ВПО без додаткових бюрократичних перешкод.

Важливим кроком є й посилення законодавчої захищеності від дискримінації. Законодавство повинно передбачити чіткі норми, що забороняють будь-які форми дискримінації щодо дітей ВПО, зокрема, в освітній, медичній та соціальній сферах. В Україні, як і в багатьох інших країнах, часто трапляються випадки соціальної ізоляції дітей, які через свою мобільність можуть стати об'єктами стереотипів та упереджених поглядів з боку місцевих громад. Зміни в законодавстві повинні забезпечити правову захищеність таких дітей через механізми звітності та контролю за порушеннями їхніх прав.

Законодавча реформа повинна, теж, включати систему фінансування та ресурсного забезпечення для місцевих громад, яка дозволить їм ефективно реалізовувати програми підтримки дітей ВПО. Це означає не тільки забезпечення громади необхідними ресурсами, але й створення системи моніторингу та оцінки ефективності таких програм. У цьому контексті важливо впровадити програму фінансування через центральний бюджет з можливістю цільового використання коштів для підтримки дітей ВПО.

Важливо звернути увагу на розробку соціальних сервісів, які б були орієнтовані безпосередньо на потреби цієї категорії дітей. Одним із головних викликів для державних і недержавних організацій є забезпечення доступу дітей до необхідних послуг, які відповідають їхнім специфічним потребам у період внутрішньої міграції. Враховуючи численні проблеми, з якими стикаються діти ВПО, зокрема психоемоційні, освітні, медичні та соціальні труднощі, важливо створити комплексні сервісні системи, що забезпечать комплексну підтримку та сприятимуть кращій адаптації цих дітей.

Першим кроком є розробка мобільних соціальних сервісів, орієнтованих на дітей ВПО, які можна використовувати у будь-якому місці, незалежно від того, де знаходиться дитина. Це дозволить забезпечити доступ до важливої інформації щодо прав дитини, медичних послуг, освітніх можливостей,

психологічної підтримки та правового захисту. Для прикладу, може бути створена мобільна програма, яка б надавала актуальну інформацію про можливості отримання допомоги в конкретному регіоні, а також функціонувала б як електронний сервіс для запису на медичні огляди або психологічні консультації. Такі мобільні платформи також можуть бути інтегровані з національними реєстрами та базами даних, що дозволить більш ефективно відслідковувати потреби дітей ВПО та надавати відповідні послуги.

Другим напрямом є розробка інтегрованих інформаційних систем для освітніх і медичних установ, які забезпечать доступ до спеціалізованих послуг для дітей ВПО. Такі системи дозволяють враховувати індивідуальні потреби дітей, які потребують особливого підходу в навчанні, лікуванні або реабілітації. Наприклад, для дітей, що пережили психологічні травми, можуть бути передбачені спеціалізовані освітні курси або медичні послуги з реабілітації. Врахування цього аспекту в інформаційних системах дозволить швидко адаптувати освітній та медичний процес до вимог кожної конкретної дитини, що стане значним кроком до інтеграції дітей ВПО у нову соціальну реальність.

Необхідно й розробити платформи для онлайн-консультацій, що дозволять дітям, які знаходяться в складних умовах переміщення, отримувати кваліфіковану допомогу, не виходячи з дому чи тимчасового житла. Це можуть бути платформи для психологічної підтримки, правових консультацій або освітніх курсів. Враховуючи обмежені можливості щодо фізичного доступу до різних послуг, онлайн-сервіси можуть стати важливим інструментом, який дозволить забезпечити доступ до соціальних послуг в умовах війни та переміщення.

З метою забезпечення соціального захисту, державні органи також повинні активно сприяти створенню соціальних центрів, які спеціалізуються на підтримці дітей ВПО. Це можуть бути мультифункціональні соціальні установи, що надають комплексну допомогу – від медичних послуг до психологічної та соціальної адаптації. В таких центрах діти можуть отримувати не тільки медичну та освітню підтримку, а й можливість для відпочинку та

соціалізації. Це особливо важливо для дітей, які пережили травми та переживання через переміщення та втрату домівки.

Окрім того, у рамках цих соціальних сервісів важливо запровадити системи навчання та підвищення кваліфікації для соціальних працівників, що працюють із дітьми ВПО. Вони повинні бути підготовлені до специфічних викликів, з якими стикаються діти в умовах війни та переміщення, і мати можливість використовувати найновіші підходи до психологічної та соціальної підтримки. Це, також, включає регулярні тренінги та семінари, що дозволяють покращити ефективність роботи з дітьми, адаптуючи сервіси до сучасних потреб.

А для досягнення максимального ефекту у створенні цих сервісів необхідно забезпечити постійне взаємодію між різними державними органами та неурядовими організаціями, що працюють в сфері соціального захисту дітей ВПО. Такі ініціативи дозволять не тільки оперативно реагувати на змінні потреби, але й створити систему, в якій усі органи та установи працюватимуть за єдиним стандартом і координуватимуть свої дії для досягнення спільної мети – підтримки дітей, які стали жертвами війни та вимушеного переміщення.

Важливо й приділити окрему увагу розвитку програм психосоціальної підтримки та інтеграції. У умовах війни, коли діти переживають стрес, втрату дому, соціальні й економічні труднощі, створення ефективних програм, спрямованих на підтримку психічного здоров'я та соціальну адаптацію, є одним з найбільш актуальних напрямів. Враховуючи ці виклики, основними завданнями є створення програм, які забезпечать допомогу у подоланні стресу, розвитку здорових емоційних стратегій та адаптації до нових умов життя.

Програму психосоціальної підтримки варто розглядати як невід'ємну частину загального процесу реабілітації дітей ВПО. Для цього необхідно забезпечити доступ до психотерапевтичних та психологічних консультацій, груп підтримки для дітей, а також освітніх програм, які допоможуть дітям адаптуватися до змін у їхньому житті та соціумі. Наприклад, організація групових терапевтичних сесій, де діти можуть відкрито обговорювати свої

переживання, переживати складні емоції в колективі та отримувати психологічну підтримку, є ефективним методом підтримки. Це дозволяє створити безпечне середовище, де діти можуть знайти підтримку серед однолітків, що переживають подібні труднощі.

Одним з важливих аспектів є розробка інтеграційних програм, які дозволяють дітям, що переміщуються, інтегруватися у нові соціальні умови та стати частиною громади. Такі програми повинні включати як соціальні, так і культурні компоненти, сприяючи тому, щоб діти відчували себе частиною нової спільноти, зменшуючи рівень стресу і ізоляції. Важливим є також залучення до таких програм не тільки дітей, але й їхніх родин, що дозволяє створити стабільний соціальний контекст для адаптації.

У цьому контексті важливо, теж, звернути увагу на створення психосоціальних центрів для дітей ВПО, які забезпечують доступ до цілого спектру послуг: від терапії до культурних і соціальних заходів. Такі центри можуть стати місцем, де діти отримують не тільки психологічну підтримку, але й можливість для розвитку своїх талантів та інтересів, що є важливим для їхньої соціалізації та адаптації в новому середовищі.

Не менш важливим аспектом є використання віртуальних платформ для психосоціальної підтримки, які дозволяють проводити онлайн-консультації, психотерапевтичні сесії та групи підтримки, що знижує бар'єри доступу до послуг, особливо для дітей, які перебувають у віддалених або складних умовах. Це дозволяє забезпечити психологічну підтримку навіть у відсутність фізичного доступу до спеціалістів.

Крім зазначених напрямів, важливим елементом удосконалення системи соціального захисту дітей з родин ВПО є створення ефективного інструментарію для моніторингу реалізації відповідних програм та виявлення реальних потреб цільової аудиторії. Це дозволить не лише забезпечити зворотний зв'язок, а й коригувати політики й сервіси відповідно до змін у ситуації. Першим кроком у цьому напрямі може стати розробка анкет для батьків або опікунів дітей ВПО, що дозволить вивчити їхню поінформованість

щодо доступних сервісів, задоволеність наданою допомогою та виявити проблемні аспекти соціального забезпечення. Така анкета може містити як закриті, так і відкриті питання, охоплюючи медичні, освітні, психологічні, правові та побутові аспекти захисту прав дитини.

Анкетування доцільно проводити періодично, щоб відслідковувати динаміку змін у потребах сімей з дітьми ВПО та вчасно вносити корективи до політики захисту. Зібрані дані можуть бути використані для створення інтерактивних звітів, що дозволить органам влади й громадським організаціям приймати обґрунтовані рішення. Саму анкету доцільно розмістити у додатку до дослідження як приклад практичного інструменту, який можна апробувати в межах переддипломної практики. Це не лише підвищить прикладну цінність дослідження, а й стане внеском у розбудову ефективної системи підтримки дітей, які постраждали внаслідок війни.

Загалом, розвиток таких програм є ключовим елементом комплексної стратегії підтримки дітей ВПО. Це дозволяє не тільки полегшити процес адаптації, але й сприяє розвитку у дітей здорових емоційних і психологічних механізмів, що є важливим для їхнього повноцінного розвитку в умовах війни та вимушеного переселення.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі було детально проаналізовано ефективність існуючих механізмів соціального захисту дітей з родин ВПО. Визначено основні слабкі та сильні сторони наявних систем підтримки, зокрема недоліки в координації між органами влади, обмежену доступність соціальних послуг та відсутність довгострокових стратегій для інтеграції дітей ВПО в нове середовище. Пропонується вдосконалення законодавчого регулювання в частині захисту прав дітей, зокрема розробка нових стандартів для освітніх і медичних послуг, а також створення більш гнучких механізмів надання психологічної та правової

підтримки. Особливу увагу слід приділити розробці соціальних сервісів, орієнтованих на специфічні потреби дітей ВПО, зокрема в сфері психосоціальної підтримки, що стане ключовим напрямом для покращення їх адаптації та соціалізації.

Для цього пропонується розробка цільових програм, спрямованих на інтеграцію дітей у нові освітні та медичні системи, а також розширення доступу до психотерапевтичних послуг. Важливою складовою є посилення міжвідомчої співпраці між органами державної влади, місцевими адміністраціями, неурядовими організаціями та міжнародними фондами. Це дозволить забезпечити належну координацію дій і ефективно вирішувати проблеми, з якими стикаються діти ВПО.

Окрім того, особливу увагу необхідно приділити адаптації міжнародного досвіду до українських реалій. Зокрема, це стосується розвитку моделей підтримки дітей, які використовуються в інших країнах, та адаптації їх до умов війни та вимушеного переселення. У цьому контексті пропонується створення міжурядових робочих груп, що будуть відповідати за інтеграцію кращих міжнародних практик у національні стратегії соціального захисту дітей ВПО. Це дозволить підвищити ефективність допомоги дітям та забезпечити їх стабільне майбутнє в умовах війни та вимушеного переселення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження соціальної політики України щодо захисту прав дітей з родин внутрішньо переміщених осіб дозволило виявити ключові характеристики, проблеми й перспективи функціонування системи соціального захисту цієї вразливої категорії в умовах збройного конфлікту. У ході аналізу було доведено, що чинна соціальна політика, попри наявність нормативно-правової бази й урядових ініціатив, не забезпечує повною мірою ефективну підтримку дітей ВПО та не гарантує реалізацію їх базових прав – на освіту, безпеку, охорону здоров'я та участь у житті громади.

Зокрема, доведено, що проблемами соціальної політики є фрагментарність програм, недостатня міжвідомча координація, обмежений доступ до послуг через процедури реєстрації, недостатня адаптація сервісів до потреб дітей, а також відсутність довгострокових механізмів психосоціальної підтримки. Було визначено, що фінансова допомога, освітні платформи, мобільні медичні бригади є корисними інструментами підтримки, проте через обмежене фінансування, брак кадрів і перевантаження системи охорони здоров'я, освіти та соціального захисту – вони не охоплюють повний спектр потреб дітей ВПО.

Нормативно-правовий аналіз показав, що хоча Україна є учасницею ключових міжнародних конвенцій, таких як Конвенція ООН про права дитини, на практиці реалізація зобов'язань часто ускладнюється бюрократичними бар'єрами, нерівномірним застосуванням законодавства на місцях та відсутністю індикаторів ефективності політик.

Суттєвим висновком стало виявлення слабкої інтеграції дитини як суб'єкта соціального впливу у розробку рішень, які її стосуються. Наявні підходи не повною мірою відображають принципи дитиноцентризму, індивідуалізації допомоги та права дитини на участь, що передбачені міжнародним правом.

Практична цінність дослідження полягає в розробці низки конкретних рекомендацій, які можуть бути використані на рівні місцевих громад, державної політики та в професійній діяльності соціальних працівників. Зокрема, запропоновано:

- впровадження довгострокових програм психосоціальної допомоги для дітей ВПО з елементами шкільної інтеграції;
- цифровізацію соціальних послуг і створення мобільного застосунку «Допомога дітям ВПО»;
- законодавче спрощення процедур доступу до соціальних послуг незалежно від реєстрації місця проживання;
- розробку спеціальних освітніх програм для дітей, які мають прогалини у навчанні через переміщення;
- адаптацію міжнародних моделей child protection system до українських реалій із фокусом на участь громад.

Наукова новизна роботи полягає в поєднанні аналітико-нормативного та прикладного підходів, систематизації чинної законодавчої бази й критичній оцінці механізмів реалізації програм захисту дітей ВПО в умовах війни, а також у висвітленні невикористаних резервів міжвідомчої взаємодії та місцевого потенціалу громад.

Окремо варто зазначити, що емпіричним підґрунтям дослідження слугував аналіз документів урядових постанов, звітів Уповноваженого з прав людини, публікацій ЮНІСЕФ, ІОМ, УВКБ ООН, аналітики громадських організацій («Схід SOS», «Право на захист»), що дозволило узагальнити поточну ситуацію та виявити прогалини на основі реальних кейсів.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні регіональних особливостей соціального захисту дітей ВПО, розробці методик оцінювання ефективності програм на місцевому рівні, а також у вивченні впливу соціальної ізоляції, дискримінації та психоемоційної травми на розвиток дітей, які постраждали від війни.

Загалом, результати роботи засвідчили, що хоча в Україні реалізується низка ініціатив у сфері соціального захисту дітей з родин ВПО (зокрема грошова допомога, освітні онлайн-платформи, діяльність мобільних груп та гуманітарних центрів), ці зусилля мають обмежений вплив через фрагментарність, слабку координацію та нестачу довгострокового стратегічного бачення. Для вдосконалення механізмів соціальної підтримки необхідно реалізувати комплексні заходи, серед яких: оновлення нормативно-правової бази з урахуванням особливих потреб дітей ВПО (наприклад, запровадження категорії «дитина, постраждала від переміщення»), розширення державних програм психологічної та освітньої підтримки із залученням громадських організацій, створення єдиної цифрової платформи реєстрації та обліку потреб дітей ВПО, а також впровадження регіональних програм соціальної адаптації, орієнтованих на громади з високим рівнем прийому переміщених родин. Усі ці заходи мають бути спрямовані на не просто надання допомоги, а на інтеграцію дитини у нове соціальне середовище, забезпечення її емоційної стабільності, освітнього розвитку та захисту прав у довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація до нового шкільного середовища дітей-ВПО. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/4194/%D0%A4%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D1%80%20%D0%9B.%D0%9C.%D0%A1%D0%BB%28%D1%83%D0%BA%D1%80%29%200321.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 03.04.2025).
2. Алексеєнко Т. , Биби́к Д. , Гончар Л. , Куниця Т. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців: посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 112 с.
3. Басова І. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального захисту: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2020. 288 с.
4. Бондарчук Ю. П. , Єщенко М. Г. Реалізація прав дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах війни. *Проблеми становлення правової демократичної держави*. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.1>.
5. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
6. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юридичн. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. с.20. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594597.pdf>
7. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh> (дата звернення: 11.04.2025).
8. Гончаренко О., Кобзар Т. Сучасний стан соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: зб. наук. праць за матеріалами XI Міжнародної наук.-практ. конф. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. С.60-63.
9. Горовий В. О. Особливості соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб в умовах збройного конфлікту. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/wp->

<content/uploads/2023/01/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9-%D0%92.-%D0%9E..pdf> (дата звернення: 01.04.2025).

10. Дибайло В. Д. та ін. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів: звіт №1. – Київ: Представництво Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, МБО «Партнерство «Кожній дитині», 2022. – 60 с.
11. Єременко А. Проблеми сімей внутрішньо переміщених осіб із дітьми. URL: <https://activegroup.com.ua/2022/08/20/problemi-simej-vnutrishno-peremishhenix-osib-iz-ditmi-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya/> (дата звернення: 08.04.2025).
12. Забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/ditu-14275.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).
13. Інститут молоді. *Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану в Україні.* – 2022.
14. Капітан О. Правові особливості державної соціальної політики у сфері захисту прав дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: «Юридичні науки», 2021. № 3 (31). С.151-159. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2021.31.151>.
15. Костіна В. Соціальна підтримка та соціальний захист дітей з особливими потребами в умовах війни в Україні // *Ввічливість. Humanitas.* – 2023. – Вип. 3. – С. 138–149.
16. Кравець А. В. Соціально-правовий захист внутрішньо переміщених осіб в умовах збройного конфлікту: монографія. Умань: Уманський державний педагогічний університет, 2023. 280 с.
17. Менджул М. Державна охорона сімейних прав внутрішньо переміщених осіб // *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. – 2022. – Вип. 75(1). – С. 31–35.
18. Надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. «WikiLegalAid» довідково-інформаційна платформа правових консультацій : веб-сайт. URL:

https://legalaid.wiki/index.php/%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BC (дата звернення: 10.04.2025).

19. Наливайко Л.Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.11>.
20. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ: Інститут економіки промисловості НАН України, 2016. 320 с.
21. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. Практичний посібник. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713128/1/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%83_10_12.pdf (дата звернення: 10.04.2025).
22. Павлюк А. Ю. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану // *Міждисциплінарні наукові дослідження та перспективи їх розвитку*: матеріали V Міжнародної студентської наукової конференції, м. Черкаси, 4 жовтня 2024 р. – Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. – С. 89–91.
23. Проблеми адаптації тимчасово переміщених дітей у приймальних громадах. URL: <http://lft.multycourse.com.ua/ua/page/15/50> (дата звернення: 03.04.2025).
24. Проблеми сімей ВПО з дітьми. URL: https://activegroup.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/220516-children_VPO.pdf (дата звернення: 09.04.2025).

25. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України. Посібник для практиків соціальної сфери. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pozashkilna/psychologichna-sluzhba/pos-bnik-shhodo-psixosocz-alno-dopomogi.pdf> (дата звернення: 07.04.2025).
26. Рогач О. Я., Савчин М. В., Менджул М. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.
27. Силкіна С.А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9712/Sylkina.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.04.2025).
28. Соціальна адаптація дітей ВПО у колективі закладу освіти. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%A2%D1%83%D0%BF%D0%B8%D1%86%D1%8F-%D0%9D.%D0%9E..pdf> (дата звернення: 09.04.2025).
29. Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 05.04.2025).
30. Юшкевич О. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 01.04.2025).
31. Як війна впливає на психічне здоров'я дітей? URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/> (дата звернення: 07.04.2025).
32. Guidance for protecting displaced and refugee children in and outside of Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/emergencies/guidance-protecting-displaced-children-ukraine> (дата звернення: 04.04.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для моніторингу ефективності соціального захисту прав дітей ВПО

1. Які сервіси з соціальної підтримки ви отримували?

- Медичні послуги
- Освітні послуги
- Психологічна підтримка
- Правова допомога
- Інші (вказати) _____

2. Чи задоволені ви наданими послугами?

- Так, повністю
- Частково
- Ні, не задоволені

Якщо відповідь ні вкажіть причини _____

3. Чи має ваша дитина доступ до медичних послуг у місці перебування?

- Так
- Ні

Якщо відповідь ні вкажіть чому _____

4. Чи отримує ваша дитина підтримку в навчанні та освіті?

- Так
- Ні

Якщо ні, вкажіть, що заважає отриманню освіти _____

5. Які типи психологічної підтримки доступні для вашої дитини?

- Індивідуальні консультації
- Групи підтримки
- Інші (вказати) _____

6. Яка форма правової допомоги надається вам та вашій дитині?

- Юридичні консультації
- Допомога в оформленні документів

Інші (вказати) _____

7. Чи достатньо інформації про можливості отримання допомоги в місці вашого проживання?

Так

Ні

Якщо ні, яку інформацію вам не вистачає? _____

8. Чи є доступ до спеціалізованих сервісів для дітей, що пережили психологічні травми?

Так

Ні

В разі "ні", вкажіть причини _____

9. Які послуги вважаєте найбільш важливими для вашої дитини на даний момент?

Медичні

Освітні

Психологічні

Правові

Інші (вказати) _____

10. Як часто ви звертаєтесь за допомогою до соціальних центрів або організацій?

Щодня

Щотижня

Рідко

Не звертаюсь

Якщо не звертаєтесь, чому? _____

11. Чи задоволені ви організацією соціальних центрів та їх роботою?

Так, повністю

Частково

Ні

12. Яка додаткова допомога або послуги, на вашу думку, є необхідними для вашої дитини?

Відповідь: _____

АНОТАЦІЯ

Бакалаврська робота «Соціальна політика України щодо захисту прав дітей з родин ВПО» Кучерявої Д.В. присвячена комплексному аналізу соціальної політики України щодо захисту прав дітей з родин внутрішньо переміщених осіб, для виявлення проблемних аспектів реалізації та розробки пропозицій щодо її удосконалення.

У даній роботі досліджується соціальний захист дітей з родин внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, зокрема в умовах повномасштабної війни. Важливим аспектом є вивчення основних соціально-економічних проблем, з якими стикаються ці діти, а також аналіз ефективності існуючих механізмів підтримки. Розглянуто нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей з родин ВПО, а також міжнародно-правові акти, які регулюють це питання. Особливу увагу приділено аналізу проблем доступності соціальних послуг та координації між органами влади і установами, які відповідають за соціальний захист цієї категорії осіб.

У ході дослідження, також, розглянуто наукові підходи до проблеми соціального захисту дітей з родин ВПО, а також проведено порівняння між вітчизняними і зарубіжними методами вирішення соціальних проблем дітей, які опинилися в складних умовах. У роботі представлені реальні приклади з практики, зокрема, діяльність державних і недержавних організацій, а також оцінка ефективності програм підтримки.

На основі проведеного аналізу сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення існуючої політики та механізмів соціального захисту дітей з родин ВПО. Запропоновано конкретні напрями розвитку цільових програм, посилення міжвідомчої співпраці та цифровізації соціальних послуг, а також адаптацію міжнародного досвіду до українських реалій. Робота має на меті сприяти покращенню соціального захисту дітей ВПО через розробку більш ефективних і інклюзивних програм, орієнтованих на потреби цієї вразливої групи.

ABSTRACT

The bachelor's thesis "Ukraine's Social Policy on the Protection of the Rights of Children from IDP Families" by D.V. Kucheriava is dedicated to the study of issues related to the protection of the rights of children from internally displaced families and the development of recommendations for their resolution.

This paper explores the social protection of children from internally displaced families (IDPs) in Ukraine, particularly under the conditions of full-scale war. A key aspect of the study is the examination of the main socio-economic challenges faced by these children, as well as an analysis of the effectiveness of existing support mechanisms. The study addresses the legal and regulatory framework governing the social protection of children from IDP families, along with relevant international legal instruments.

Special attention is given to issues of access to social services and the coordination between governmental bodies and institutions responsible for the protection of this vulnerable group. The research also examines academic approaches to the social protection of IDP children and includes a comparison between national and international methods of addressing social problems faced by children in difficult circumstances.

The paper presents real-life examples, including the activities of governmental and non-governmental organizations, and provides an evaluation of the effectiveness of current support programs. Based on the analysis, practical recommendations are offered to improve existing policies and mechanisms of social protection for children from IDP families. The study proposes specific directions for the development of targeted programs, enhanced interagency cooperation, the digitalization of social services, and the adaptation of international best practices to the Ukrainian context.

The aim of the research is to contribute to the improvement of social protection for displaced children by developing more effective and inclusive programs tailored to the needs of this vulnerable group.